

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH**

**Μία bottom – up διερεύνηση των διαστάσεων του
κοινωνικού κεφαλαίου**

**Απόστολος Λιναρδής, Μαρία Κουσούλη,
Ζαφειρία Σταθογιαννάκου**

Κείμενα Εργασίας 2012/25
Working Papers 2012/25

© **Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών**

ISSN 1108-1732

Απαγορεύεται η ανατύπωση, η μετάφραση, η αντιγραφή, μερική ή ολική, η παρουσίαση και η προβολή του παρόντος από οποιοδήποτε οπτικοακουστικό μέσον χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη και του συγγραφέα.

Υπεύθυνος έκδοσης : ΕΚΚΕ, Διεύθυνση Επιστημονικής Πληροφόρησης και Εκδόσεων

Οι απόψεις που εκφράζονται στην έκδοση αυτή είναι των συγγραφέων και μόνο και δεν εκφράζουν αναγκαστικά τις απόψεις του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών.

Μία bottom – up διερεύνηση των διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου.

Απόστολος Λιναρδής, Μαρία Κουσούλη,
Ζαφειρία Σταθογιαννάκου

Περίληψη

Το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί μία έννοια που έχει οριστεί με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους και έχει εξεταστεί περισσότερο θεωρητικά και λιγότερο εμπειρικά. Στην παρούσα εργασία επιχειρούμε να εντοπίσουμε τις διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου, όπως ορίζονται σε εμπειρικές μελέτες που χρησιμοποιούν τα δεδομένα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας και της Ευρωπαϊκής Έρευνας Αξιών καθώς και σε ερωτηματολόγια που εστιάζουν στη μέτρηση αυτού, και κατ' αυτόν τον τρόπο να καταλήξουμε μέσω μίας bottom – up διαδικασίας στις διαστάσεις εκείνες που χρησιμοποιούνται περισσότερο στις στατιστικές αναλύσεις και μελέτες για τα εν λόγω δεδομένα και ερωτηματολόγια. Αρκετοί είναι οι ερευνητές που θεωρούν ότι η μοναδική διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου είναι η γενικευμένη ή διαπροσωπική εμπιστοσύνη με αποτέλεσμα να ταυτίζουν τις δύο έννοιες. Επίσης ένα μεγάλο ποσοστό εξ αυτών συνηθέστερα συμπεριλαμβάνει δύο διαστάσεις, για να διερευνήσει εμπειρικά το κοινωνικό κεφάλαιο: τη γενικευμένη – διαπροσωπική εμπιστοσύνη και τη συμμετοχή σε εθελοντικές οργανώσεις και τυπικά δίκτυα.

Οι μελέτες και τα ερωτηματολόγια που συμπεριλαμβάνονται στην παρούσα εργασία αφορούν εμπειρικές διερευνήσεις, όπου το κοινωνικό κεφάλαιο ορίζεται βάσει τριών ή περισσότερων διαστάσεων. Στόχος είναι να εντοπιστούν και άλλες βασικές διαστάσεις που χρησιμοποιούνται στη βιβλιογραφία για την εμπειρική διερεύνηση του κοινωνικού κεφαλαίου καθώς και οι ερωτήσεις εκείνες που χρησιμοποιούνται στις έρευνες για τον εμπειρικό προσδιορισμό αυτού. Οι ερωτήσεις αυτές δύνανται να αποτελέσουν ένα πρώτο σετ ερωτήσεων για τη δημιουργία μίας Ελληνικής τράπεζας ερωτήσεων, ένα εργαλείο που θα αποτελέσει ένα πολύτιμο εργαλείο για τον κοινωνικό επιστήμονα που ασχολείται με θέματα κοινωνικού κεφαλαίου.

Εισαγωγή

Οι αρχικές προσεγγίσεις θεωρούσαν τα κοινωνικά δίκτυα ως την «καρδιά» του κοινωνικού κεφαλαίου. Βάσει αυτής της προσέγγισης τα κοινωνικά δίκτυα διαχωρίζονται σε: α) συγγενικού δεσμού (bonding), β) γεφυρωτικού δεσμού (bridging) και γ) διασυνδεδετικού δεσμού (linking). Τα δίκτυα συγγενικού δεσμού περιλαμβάνουν κλειστά δίκτυα, όπου υφίστανται ισχυροί δεσμοί και αναπτύσσονται μέσα σε ομοιογενείς ομάδες, για παράδειγμα μεταξύ των μελών μια οικογένειας, κοντινών φίλων και γειτόνων. Τα δίκτυα γεφυρωτικού δεσμού αφορούν ασθενέστερα δίκτυα, όπως σχέσεις με μακρινούς φίλους και συναδέλφους πιθανά με διαφορετικές εμπειρίες και αξίες. Ο γεφυρωτικός τύπος κοινωνικού κεφαλαίου εννοείται ως η

ικανότητα συνεργασίας σε μία κοινότητα που εκφράζεται συνήθως μέσω πυκνών δικτύων κοινωνικής ανταλλαγής (Παρασκευόπουλος 2010). Ο Putnam (2000) ισχυρίζεται ότι τα δίκτυα συγγενικού δεσμού είναι σημαντικά για να «επιζήσουμε», ενώ αυτά του γεφυρωτικού δεσμού για να «επιτύχουμε». Με άλλα λόγια, τα δίκτυα συγγενικού δεσμού παρέχουν κοινωνική υποστήριξη και βοήθεια, ώστε να ξεπερνιούνται τα καθημερινά προβλήματα, ενώ τα δίκτυα διασυνδεδετικού δεσμού βοηθούν ώστε να μπορέσει κάποιος να χαράξει τις προσωπικές του διαδρομές στη ζωή, παρέχοντας πληροφορίες για παράδειγμα σε σχέση με επαγγελματικές ευκαιρίες (Parts 2008). Επισημαίνεται ότι οι περισσότερες εμπειρικές έρευνες επικεντρώνονται στην εμπειρική διερεύνηση του γεφυρωτικού τύπου κοινωνικού κεφαλαίου. Το γεφυρωτικό κοινωνικό κεφάλαιο είναι κατά βάσει οριζόντιο (δηλαδή συνδέει άτομα με παρόμοιο κοινωνικό στάτους). Το τρίτο είδος κοινωνικού κεφαλαίου, αυτό του διασυνδεδετικού δεσμού, χαρακτηρίζεται περισσότερο από κάθετες συνδέσεις. Σχετίζεται με τις συνδέσεις κάποιου με άτομα σε θέσεις εξουσίας, όπως π.χ. στην αστυνομία ή στα κόμματα καθώς και σε ιδιωτικούς θεσμούς όπως οι τράπεζες. Περιγράφει κοινωνικές σχέσεις με όσους βρίσκονται στην εξουσία και σχετίζεται ειδικά με «την ικανότητα μόχλευσης πόρων, ιδεών και πληροφοριών» από θεσμούς, όπως οι τοπικές και εθνικές κυβερνήσεις. Παραδείγματα αυτής της μορφής κοινωνικού κεφαλαίου είναι οι δεσμοί που αναπτύσσονται μεταξύ των οικογενειών χαμηλού στάτους και εισοδήματος και κυβερνητικών οργανώσεων που παρέχουν υπηρεσίες ή ακόμα και οι πελατειακοί δεσμοί. Σχέσεις αυτού του τύπου κοινωνικού κεφαλαίου υφίστανται για περιθωριοποιημένες κοινότητες που έχουν ως στόχο τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των μελών τους.

Ο πρώτος που έδωσε έναν πλήρη ορισμό για το κοινωνικό κεφάλαιο είναι ο Bourdieu (1986), ο οποίος χωρίζει το κεφάλαιο σε τέσσερις διαφορετικές κατηγορίες: το οικονομικό, το πολιτισμικό, το συμβολικό και το κοινωνικό κεφάλαιο. Σύμφωνα με τον Γάλλο θεωρητικό, το κοινωνικό κεφάλαιο είναι «το σύνολο των πραγματικών ή των δυνητικών πόρων, οι οποίοι συνδέονται με πολλαπλά δίκτυα από περισσότερο ή λιγότερο θεσμοθετημένες σχέσεις αμοιβαίας αποδοχής και αναγνώρισης» (Bourdieu, 1986). Δηλαδή, τα μέλη ενός δικτύου διαμορφώνουν αποκλειστικούς δεσμούς μεταξύ τους και μέσω αμοιβαίας αναγνώρισης και αποδοχής ενισχύουν τα οφέλη της τάξης τους. Με άλλα λόγια, κατά τον Bourdieu το κοινωνικό κεφάλαιο θεωρείται ατομικό αγαθό καθώς διευκολύνει το άτομο να συμμετέχει σε δίκτυα μέσα στα οποία η αλληλεγγύη που αναπτύσσεται είναι δυνατή μόνο αν οι συμμετέχοντες έχουν να αποκομίσουν κάποια οφέλη (Field, 2003). Το άτομο δρα ενισχύοντας την κοινωνική εμπιστοσύνη επειδή θεωρεί ότι μέσα από την ιδιότητα του ως μέλος ενός δικτύου μπορεί να επιτύχει τους στόχους του και να αποκομίσει σημαντικά προνόμια. Επομένως, το κοινωνικό κεφάλαιο συνδέεται με τα οφέλη που έχουν τα άτομα όταν συμμετέχουν σε οργανωμένα κοινωνικά δίκτυα και ακολουθούν κάποιους βασικούς κανόνες συμπεριφοράς μέσα σε αυτά. Αφού τα δίκτυα λειτουργούν αποτελεσματικά, είναι λογικό κατά τον Bourdieu να υπάρχουν σταδιακά θετικές επιπτώσεις και σε ολόκληρη την κοινωνία. Επιπλέον, το κοινωνικό κεφάλαιο σχετίζεται με την κοινωνική ιεραρχία και ανισότητα, όπως επίσης και με το οικονομικό κεφάλαιο που έχουν στην κατοχή τους οι οικονομικά ισχυροί, οι οποίοι κατέχουν και το οικονομικό κεφάλαιο. Ο Bourdieu έχει δεχθεί αυστηρές κριτικές για τις απόψεις του καθώς υποστηρίζει ότι ο μόνος τρόπος για να εκτιμηθεί το κοινωνικό κεφάλαιο σε μία κοινωνία είναι η μέτρηση του από την αύξηση του οικονομικού κεφαλαίου το οποίο κατέχουν οι ανώτερες κοινωνικά τάξεις. Η προσέγγιση του Bourdieu (1984) είναι μακροκοινωνιολογική και δεν χρησιμοποιείται εκτενώς σε δειγματοληπτικές

εμπειρικές έρευνες κοινωνικού κεφαλαίου βασισμένες σε ερωτηματολόγια διότι είναι δύσκολο να συλλάβουν την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου στο πλαίσιο μιας λογικής ταξικής κυριαρχίας.

Στα μέσα της δεκαετίας του 80 ο κοινωνιολόγος James Coleman πρότεινε να συμπεριληφθούν κάτω από τον όρο «κοινωνικό κεφάλαιο» όλες οι «μη στενά οικονομικές πλευρές» που επηρεάζουν την οικονομία. Η θεωρία αυτή χρησιμοποιήθηκε από τους οικονομολόγους, για να στηρίξει την άποψη ότι στις σύγχρονες κοινωνίες το κεφάλαιο συσσωρεύεται εκτός από το οικονομικό κεφάλαιο (οικονομικούς πόρους) και από το ανθρώπινο κεφάλαιο (γνώσεις, δεξιότητες και επαγγελματικές εμπειρίες των ατόμων που είναι απόρροια της εκπαίδευσης και εμπειρίας) αλλά και από την ικανότητα των ανθρώπων να συνενώνονται, να συνεργάζονται και να δρουν από κοινού (κοινωνικό κεφάλαιο). Συνεπώς βάσει μίας ευρύτερης οπτικής του κοινωνικού κεφαλαίου το κοινωνικό κεφάλαιο ενέχει και δομικές αλλά και γνωσιακές – πολιτισμικές πτυχές. Ενώ ο όρος του κοινωνικού κεφαλαίου παραπέμπει ευθέως στην «οικονομική» γλώσσα, οι γνωσιακές και πολιτισμικές πτυχές αυτού παραπέμπουν στην ηθική και φιλοσοφική παράδοση. Έτσι, η βιβλιογραφία σχετικά με τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου επικεντρώνεται σε μία διττή διαδικασία μέτρησης, η οποία περιλαμβάνει αφενός την πολιτισμική διάσταση και αφετέρου τη δομική διάσταση, δηλαδή την επισήμανση κοινωνικών δικτύων που αφορούν τη συμμετοχή σε εθελοντικές οργανώσεις (Παρασκευόπουλος, 2010). Η βασική διάσταση που χρησιμοποιείται ως προς την πολιτισμική διάσταση είναι η γενικευμένη ή διαπροσωπική εμπιστοσύνη, ενώ ως προς τη δομική διάσταση είναι η συμμετοχή σε οργανώσεις και τυπικές μορφές δικτύων.

Στην επόμενη παράγραφο θα περιγραφούν κάποιες από τις εντοπισμένες και βασικές δυσκολίες μέτρησης της έννοιας του κοινωνικού κεφαλαίου σε σχέση με τις δύο βασικές διαστάσεις αυτού. Κατόπιν θα επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε τις διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου που χρησιμοποιούν συγγραφείς σε εμπειρικές διερευνήσεις από δεδομένα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (European Social Survey) και της Ευρωπαϊκής Έρευνας Αξιών (European Values Survey) καθώς και τριών ερωτηματολογίων που εστιάζουν στο κοινωνικό κεφάλαιο. Έπειτα θα αναφερθούμε στην τράπεζα ερωτήσεων του Ηνωμένου Βασιλείου και θα κλείσουμε με τις βασικές και πιο συχνά χρησιμοποιούμενες διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου που εντοπίστηκαν από την εμπειρική αυτήν bottom – up διερεύνηση. Σε σχέση με την επιλογή των άρθρων που βασίστηκαν σε δεδομένα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας και της Ευρωπαϊκής Έρευνας Αξιών τέθηκαν τα ακόλουθα κριτήρια:

- Εκπόνηση στατιστικής ανάλυσης εντός του άρθρου.
- Σαφής προσδιορισμός των διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου.
- Καταγραφή τριών ή παραπάνω διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου (πέραν των δύο κλασσικών).
- Σαφής προσδιορισμός των ερωτήσεων που χρησιμοποιούνται για τον προσδιορισμό της εκάστοτε διάστασης.
- Τα άρθρα των ξένων συγγραφέων να έχουν τουλάχιστον 7 αναφορές (βάσει του google scholar).

Βάσει των παραπάνω κριτηρίων επιλέχθηκαν 9 άρθρα ξένων και Ελλήνων συγγραφέων (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι εξαντλήσαμε τη βιβλιογραφία που πληροί τα ως άνω κριτήρια). Στο παράρτημα της παρούσης εργασίας συμπεριλαμβάνονται οι ερωτήσεις των δύο ερευνών που χρησιμοποιούνται από τους 9 συγγραφείς ανά διάσταση κοινωνικού κεφαλαίου.

Οι δυσκολίες μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου

Η μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου δεν είναι ένα εύκολο έργο. Λόγω των διαφορετικών ορισμών της έννοιας του κοινωνικού κεφαλαίου οι περισσότερες εμπειρικές μελέτες έως τώρα χρησιμοποιούν μία ad hoc μεθοδολογία για τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου, εστιάζοντας κυρίως σε ερωτήσεις σε σχέση με την εμπιστοσύνη και τη συμμετοχή σε ομάδες και κοινωνικά δίκτυα. Δεν είναι τυχαίο ότι στη βιβλιογραφία υφίστανται τουλάχιστον 20 και πλέον καταγεγραμμένοι ορισμοί (Coleman (1990), Putnam (2000), Putnam (1993), Paldam (2000) κ.α).

Οι περισσότεροι από τους συγγραφείς και ερευνητές δε συναινούν στη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου βάσει ενός ενιαίου δείκτη, διότι θεωρούν ότι απαρτίζεται από ετερογενείς διαστάσεις και δομές. Υπάρχουν όμως και συγγραφείς που καταφεύγουν στη δημιουργία ενός συνολικού δείκτη για το κοινωνικό κεφάλαιο πολλαπλασιάζοντας κατά βάσει τις δύο βασικές επιμέρους διαστάσεις αυτού: της γενικευμένης εμπιστοσύνης και της συμμετοχής σε τυπικά δίκτυα και οργανώσεις. Άλλοι αποφασίζουν τη δημιουργία ή μη ενός ενιαίου δείκτη, εφόσον υφίστανται μεγάλες και στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ των επιμέρους διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου. Στις περισσότερες των περιπτώσεων δεν παρατηρούνται τέτοιες συσχετίσεις, ώστε να επιτρέπουν τη δημιουργία ενός ενιαίου δείκτη.

Άλλοι συγγραφείς εκφράζουν την άποψη ότι το κοινωνικό κεφάλαιο είναι δύσκολο να μετρηθεί, εφόσον οι ερωτήσεις απευθύνονται σε άτομα και όχι σε κοινότητες, και αυτό διότι το κοινωνικό κεφάλαιο εκλαμβάνεται ως ένα χαρακτηριστικό κοινότητας, το οποίο αποφέρει οικονομικά ή μη οφέλη συγκεντρωτικά στην κοινότητα.

Στις διεθνικές έρευνες και συγκρίσεις δε οι δυσκολίες μέτρησής του συνίστανται στο ότι δεν υπάρχουν ισοδύναμες μεταφράσεις μεταξύ των ερωτήσεων αλλά και στις διαφορετικές κωδικοποιήσεις που μπορεί να χρησιμοποιεί η κάθε χώρα.

Σε σχέση με τις δύο βασικές διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου έχουν εντοπιστεί στη βιβλιογραφία οι κάτωθι δυσκολίες και επιφυλάξεις ως προς την μέτρησή του:

Η Γενικευμένη εμπιστοσύνη ή η κοινωνική εμπιστοσύνη

Οι εμπειρικές μελέτες στη βιβλιογραφία του κοινωνικού κεφαλαίου βασίζονται σχεδόν αποκλειστικά σε μία μέτρηση διαπροσωπικής εμπιστοσύνης χρησιμοποιώντας την παρακάτω ερώτηση: «Γενικά μιλώντας, θα λέγατε ότι μπορούμε να έχουμε εμπιστοσύνη στους περισσότερους ανθρώπους, ή ότι πρέπει να είμαστε πάντα επιφυλακτικοί στις σχέσεις μας με τους ανθρώπους;». Οι καταβολές αυτής της ερώτησης βρίσκονται σε μία έρευνα που διεξήχθη το 1952 σε φοιτητές του Πανεπιστημίου Cornel των ΗΠΑ, σε μία προσπάθεια να διακριβωθεί η σχέση

ανάμεσα σε «ιδεολογία και μισανθρωπία» (Κονιόρδος, 2010). Πολλοί είναι αυτοί που εκφράζουν την επιφυλακτικότητά τους σε σχέση με την ως άνω ερώτηση. Σύμφωνα με τους Miller και Mitamura (2003), ο τρόπος που έχει διαμορφωθεί η ερώτηση σημαίνει ότι οι ερωτώμενοι δε ρωτήθηκαν να επιλέξουν μεταξύ εμπιστοσύνης και έλλειψης εμπιστοσύνης που είναι αντίθετες έννοιες αλλά μεταξύ εμπιστοσύνης και επιφυλακτικότητας οι οποίες δεν είναι αντίθετες έννοιες. Αν και αυτό το πρόβλημα έχει εντοπιστεί εδώ και καιρό, εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ως έχει (ακόμα και στον πέμπτο γύρο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2010-2011) η ερώτηση χρησιμοποιείται κατ' αυτόν τον τρόπο). Το κατασκευαστικό ελάττωμα της ερώτησης αναφέρεται στη βιβλιογραφία από τους Κονιόρδο (2010), Beugelsdijk (2008), Breuer & McDermott (2009), Uslander (2007) κ.α.

Άλλοι ερευνητές δε, επισημαίνουν ότι πρόκειται για στάση ή αντίληψη και όχι για συμπεριφορά, και συνεπώς θεωρούν ότι οι στάσεις ενός ατόμου δεν προδικάζουν τη συμπεριφορά ενός ατόμου. Γι' αυτό θεωρούν ότι πρέπει να τεθούν ερωτήσεις, όπου να αποκαλύπτεται η συμπεριφορά ενός ατόμου σε μία κατάσταση, η οποία απαιτεί εμπιστοσύνη όπως π.χ. στην εύρεση ενός χαμένου πορτοφολιού. Παρακάτω παρατίθενται οι ερωτήσεις για το «χαμένο πορτοφόλι», όπως τίθενται στο άρθρο των Soroka, Helliwell & Johnston (2007):

Εάν χάνατε ένα πορτοφόλι που περιείχε διακόσια δολάρια, πόσο πιθανό είναι να επιστραφεί το πορτοφόλι με τα λεφτά μέσα, εάν βρεθεί:

- από κάποιον που ζει κοντά σας;
- από έναν υπάλληλο παντοπωλείου, όπου κάνετε τα περισσότερα από τα ψώνια σας;
- από έναν αστυνομικό υπάλληλο;
- από έναν εντελώς ξένο;

Συμμετοχή σε τυπικά Δίκτυα ή Οργανώσεις

Η μεγαλύτερη συζήτηση σε σχέση με τα δίκτυα και το κοινωνικό κεφάλαιο βασίζεται στο ποιοι τύποι οργανώσεων πρέπει να εμπεριέχονται και για το αν όλοι είναι ισοδύναμης σπουδαιότητας. Η αρχική προσέγγιση του Putnam ήταν ότι δεν ενδιαφέρει σε ποιες οργανώσεις εμπλέκονται τα άτομα, και συνεπώς όλες οι διαφορετικές οργανώσεις μπορεί να λαμβάνονται υπόψη. Υπάρχει πάντως η άποψη ότι η συμμετοχή σε εκκλησιαστικές ή θρησκευτικές οργανώσεις ή η συμμετοχή σε συνδικάτα και σωματεία δε θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη διότι δεν εξαρτάται τόσο από την εθελοντική επιλογή του ατόμου αλλά και από παραδόσεις και διοικητικές πρακτικές (η συμμετοχή σε συνδικάτα και σωματεία σε κάποιες χώρες είναι σχεδόν υποχρεωτική). Επίσης κάποιοι συγγραφείς διαχωρίζουν τις οργανώσεις βάσει των κριτηρίων που θέτει ο Olson ή ο Putnam. Οι οργανώσεις βάσει Olson περιλαμβάνουν επαγγελματικούς συλλόγους, πολιτικά κόμματα και συνδικάτα ενώ βάσει Putnam αθλητικούς συλλόγους, πολιτιστικούς συλλόγους ή επιστημονικούς και εκπαιδευτικούς συλλόγους. Θεωρείται ότι οι οργανώσεις που προτείνει ο Putnam συνεπάγονται περισσότερες κοινωνικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ ατόμων διαφορετικού προφίλ, το οποίο βοηθά στο να εδραιωθεί εμπιστοσύνη καθώς και συνεργατικές συμπεριφορές.

Ο διαχωρισμός μεταξύ παθητικής και ενεργητικής συμμετοχής σε οργανώσεις αποτελεί επίσης μία σημαντική θεωρητική αλλά και εμπειρική διαφοροποίηση μεταξύ των συγγραφέων. Η ενεργή συμμετοχή παροτρύνει τους ανθρώπους στο να συνεργάζονται, ενώ η παθητική συμμετοχή είναι ένα σημάδι δέσμευσης ενός ατόμου στην κοινότητα ή στην κοινωνία των πολιτών. Στην Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα

για παράδειγμα υπάρχει διάκριση μεταξύ απλού μέλους, συμμετοχής στις δραστηριότητες, εισφοράς χρημάτων, εθελοντικής εργασίας καθώς και ερώτηση που εξερευνά αν οι ερωτώμενοι έχουν προσωπικούς φίλους στον επιλεγθέντα τύπο οργάνωσης.

Το πρώτο κύμα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας

Η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (EKE)¹ είναι μία διεθνική έρευνα, στην οποία συμμετείχαν πάνω από 30 κράτη και η οποία επαναλαμβάνεται ανά διετία. Ο πρώτος γύρος διεξήχθη το 2002/2003 και ο πέμπτος το 2010/2011. Η Ελλάδα συμμετείχε σε όλους τους γύρους εκτός από τον τρίτο. Οι ερωτήσεις της EKE στοχεύουν στο να καταγράψουν τις στάσεις και τις αντιλήψεις των ερωτώμενων σε ένα μεγάλο εύρος κοινωνικών δραστηριοτήτων, όπως: η χρήση των ΜΜΕ, κοινωνική και πολιτική εμπιστοσύνη, πολιτικό ενδιαφέρον και συμμετοχή, κοινωνικο-πολιτικός προσανατολισμός, διακυβέρνηση και αποτελεσματικότητα, πολιτικές και κοινωνικές αξίες, κοινωνικός αποκλεισμός, ευημερία, ανθρώπινες αξίες, δημογραφικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι περισσότεροι συγγραφείς και ερευνητές του κοινωνικού κεφαλαίου χρησιμοποιούν τον πρώτο γύρο της EKE, ώστε να διεξάγουν κάποια στατιστική ανάλυση. Ο λόγος είναι ότι μόνο ο πρώτος γύρος της EKE εμπεριέχει ερωτήσεις για συμμετοχή σε τυπικές οργανώσεις και δίκτυα. Όπως προαναφέραμε θα ασχοληθούμε με συγγραφείς οι οποίοι έχουν διεξαγάγει εμπειρικές αναλύσεις και ταυτόχρονα χρησιμοποιούν για να προσδιορίσουν το κοινωνικό κεφάλαιο διαστάσεις πέραν των δύο κλασικών διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου δηλ. της γενικευμένης εμπιστοσύνης και της συμμετοχής σε τυπικά δίκτυα. Βάσει των ως άνω κριτηρίων αλλά και των κριτηρίων που τέθηκαν προηγουμένως επιλέχθηκαν 5 άρθρα συγγραφέων που χρησιμοποιούν τον πρώτο γύρο της EKE. Αυτοί οι συγγραφείς είναι: η Anneli Kaasa (2009), οι Pippa Norris και James Davis (2007), η Lisa Anne Neilson (2006), ο Δημήτρης Σωτηρόπουλος (2007) καθώς και οι Loek Halman και Ruud Luijkx (2006). Και τα τέσσερα άρθρα των ξένων συγγραφέων που χρησιμοποιήθηκαν εμπεριέχονται στον ιστότοπο βιβλιογραφίας της EKE και πιο συγκεκριμένα στον σύνδεσμο: <http://ess.nsd.uib.no/bibliography/>. Παρακάτω αναλύονται οι διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου ανά άρθρο δίνοντας ταυτόχρονα μία συνοπτική περιγραφή των ερωτήσεων που εμπεριέχει η καθεμία. Στο παράρτημα I του παρόντος καταγράφονται όλες οι ερωτήσεις ανά διάσταση κοινωνικού κεφαλαίου και ανά άρθρο για τον πρώτο γύρο της EKE. Πιο αναλυτικά:

Η Anneli Kaasa (2009), χρησιμοποιεί τα δεδομένα του πρώτου γύρου της EKE και προτείνει 6 διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου (αναφορές άρθρου: 25). Αυτές είναι:

- Η γενικευμένη εμπιστοσύνη: όπου χρησιμοποιούνται 3 ερωτήσεις που ρωτούν αν μπορούμε να έχουμε εμπιστοσύνη στους περισσότερους ανθρώπους, αν κάποιος άνθρωπος θα προσπαθούσαν να μας εκμεταλλευτούν, αν είχαν την ευκαιρία ή θα ήταν δίκαιο απέναντί μας, και αν οι άνθρωποι βοηθάνε ο ένας τον άλλο ή νοιάζονται κυρίως για τον εαυτό τους.

¹ Τα δεδομένα όλων των κυμάτων της EKE είναι διαθέσιμα δωρεάν στον ιστότοπο <http://ess.nsd.uib.no/>

- Τα τυπικά δίκτυα: διάσταση η οποία αναφέρεται στην κοινωνική συμμετοχή και μετριέται από τη συμμετοχή των ατόμων σε διαφορετικές εθελοντικές οργανώσεις καθώς και από τη σπουδαιότητα αυτών των οργανώσεων στη ζωή του ατόμου ως ένα περισσότερο υποκειμενικό μέτρο (13 ερωτήσεις: 12 ερωτήσεις συμμετοχής σε διαφορετικούς τύπους οργανώσεων και μία σε σχέση με την υποκειμενική σπουδαιότητα των οργανώσεων αυτών).
- Τα άτυπα δίκτυα: η διάσταση ορίζεται βάσει της συχνότητας συνάντησης με φίλους, συγγενείς ή συναδέλφους καθώς και της σπουδαιότητας των φίλων στη ζωή (2 ερωτήσεις).
- Η πολιτική συμμετοχή: η οποία ορίζεται από το αν ο ερωτώμενος ψήφισε στις προηγούμενες εκλογές (1 ερώτηση).
- Η εμπιστοσύνη στους θεσμούς: όπου χρησιμοποιούνται 2 ερωτήσεις εμπιστοσύνης στους νόμους και στους πολιτικούς καθώς και άλλες 2 σε σχέση με την ικανοποίηση από την εθνική κυβέρνηση και τη δημοκρατία.
- Οι νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς: περιλαμβάνει στάσεις σε σχέση με τις εξής 8 νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς: βοήθεια και φροντίδα, αφοσίωση και πίστη, υποστήριξη, τήρηση κανόνων, σωστή συμπεριφορά, υπακοή στους νόμους, δραστηριότητα σε εθελοντικές οργανώσεις, το καθήκον στην ψήφο.

Οι Pippa Norris και James Davis (2007) προτείνουν 4 διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου (αναφορές άρθρου: 7): τη γενικευμένη εμπιστοσύνη, την κοινωνική ανοχή σε μετανάστες, τη συμμετοχή σε τυπικά δίκτυα και τη συμμετοχή σε άτυπα δίκτυα. Η κοινωνική ανοχή σε μετανάστες χρησιμοποιείται μόνο από τους εν λόγω συγγραφείς και οι ερωτήσεις σχετίζονται με στάσεις και αντιλήψεις σε σχέση με την εγκατάσταση ξένων στη χώρα. Χρησιμοποιούνται 4 ερωτήσεις (βλέπε Παράρτημα Ι). Οι υπόλοιπες διαστάσεις ορίστηκαν όπως και πριν, εκτός της διάστασης των «άτυπων δικτύων», η οποία περιορίζεται στη συχνότητα συνάντησης με φίλους, συγγενείς ή συναδέλφους και της διάστασης των «τυπικών δικτύων», όπου χρησιμοποιείται μόνο η κλασική ερώτηση συμμετοχής σε εθελοντικές οργανώσεις.

Η Lisa Anne Neilson (2006) προτείνει 4 διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου (αναφορές άρθρου: 14): τη γενικευμένη εμπιστοσύνη, την εμπιστοσύνη στους θεσμούς, τη συμμετοχή σε τυπικά δίκτυα και τη συμμετοχή σε άτυπα δίκτυα. Διαφοροποιήσεις υπάρχουν σε σχέση με την επιλογή των θεσμών, όπου η συγγραφέας εκλαμβάνει 5 θεσμούς για τη διαμόρφωση της διάστασης: το κοινοβούλιο, τους νόμους, τους πολιτικούς, το Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο και τα Ηνωμένα Έθνη (δε συμπεριλαμβάνει την αστυνομία). Επίσης ορίζει τις διαστάσεις των άτυπων και τυπικών δικτύων όπως οι Norris & Davis.

Ο Δημήτρης Σωτηρόπουλος (2007) χρησιμοποιεί 3 διαστάσεις, για να ορίσει το κοινωνικό κεφάλαιο: τη γενικευμένη εμπιστοσύνη όπως ορίστηκε πριν, την εμπιστοσύνη στους θεσμούς και τη συμμετοχή σε τυπικές οργανώσεις. Σε σχέση με την εμπιστοσύνη στους θεσμούς χρησιμοποίησε ερωτήσεις εμπιστοσύνης στο κοινοβούλιο, στους νόμους, στους πολιτικούς και στην αστυνομία. Όσον αφορά στη διάσταση «συμμετοχή σε τυπικά δίκτυα», χρησιμοποιεί μόνο 6 από τους 12 τύπους οργανώσεων που δίνονται στην ερώτηση (εργατικό συνδικάτο, επαγγελματική ένωση, λέσχη αυτοκινήτου, περιβαλλοντική-ειρηνιστική οργάνωση, θρησκευτική οργάνωση και ανθρωπιστική οργάνωση).

Οι Loek Halman & Ruud Luijckx (2006) ορίζουν 4 διαστάσεις για το κοινωνικό κεφάλαιο (αναφορές άρθρου: 23): τη γενικευμένη εμπιστοσύνη όπως έχει οριστεί και πριν, την εμπιστοσύνη στους θεσμούς, τη συμμετοχή σε τυπικά δίκτυα και τη συμμετοχή σε άτυπα δίκτυα. Σε σχέση με την εμπιστοσύνη στους θεσμούς χρησιμοποιούν όλους τους θεσμούς που τίθενται στο ερώτημα. Σε σχέση με τα τυπικά δίκτυα οι εν λόγω συγγραφείς δε χρησιμοποιούν τις 12 μεταβλητές για τη συμμετοχή των ατόμων σε διαφορετικές εθελοντικές οργανώσεις λόγω του γεγονότος ότι οι συγκεκριμένες ερωτήσεις δεν είναι διαθέσιμες για χώρες όπως η Τσεχία και η Ελβετία. Αντ' αυτών χρησιμοποιούν δύο ερωτήσεις σε σχέση με τη σημασία αυτών των οργανώσεων στη ζωή του ατόμου καθώς και με τη σημασία του να είναι κάποιος ενεργό μέλος σε τέτοιου τύπου οργανώσεις. Όσον αφορά τώρα στη διάσταση «συμμετοχή σε άτυπα δίκτυα», ορίζεται βάσει των δύο ερωτήσεων που τέθηκαν πριν από την Anneli Kaasa καθώς και από μία πρόσθετη ερώτηση, η οποία σχετίζεται με τη συχνότητα συμμετοχής σε κοινωνικές δραστηριότητες συγκριτικά με άλλα άτομα που έχουν ηλικία παρόμοια με αυτή του ερωτώμενου.

Η συχνότητα χρήσης των διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου για τους 5 συγγραφείς που ανέλυσαν τα δεδομένα του πρώτου γύρου της EKE παρουσιάζεται στον πίνακα 1.

Πίνακας 1: Διαστάσεις κοινωνικού κεφαλαίου στον πρώτο γύρο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας. Οι κωδικοί της πρώτης γραμμής αντιστοιχούν στις εξής διαστάσεις: 1→ Γενικευμένη Εμπιστοσύνη, 2→Εμπιστοσύνη στους θεσμούς, 3→Κοινωνική ανοχή στους μετανάστες, 4→Τυπικά δίκτυα, 5→Άτυπα δίκτυα, 6→Πολιτική συμμετοχή, 7→Νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς.

	1	2	3	4	5	6	7
Kaasa	X	X		X	X	X	X
Norris & Davis	X		X	X	X		
Neilson	X	X		X	X		
Σωτηρόπουλος	X	X		X			
Halmen & Luijckx	X	X		X	X		
Σύνολο	5	4	1	5	4	1	1

Από τον παραπάνω πίνακα γίνεται αντιληπτό ότι η εμπιστοσύνη στους θεσμούς καθώς και η συμμετοχή σε άτυπα δίκτυα είναι δύο από τις διαστάσεις που χρησιμοποιούνται πολύ για τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου πέραν των δύο κλασικών διαστάσεων. Από κει και πέρα υφίστανται άλλες διαστάσεις όπως η κοινωνική ανοχή σε μετανάστες, η πολιτική συμμετοχή και οι νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς που χρησιμοποιήθηκαν μόλις μία φορά.

Βάσει του πίνακα του παραρτήματος I οι ερωτήσεις και οι διαστάσεις, οι οποίες χρησιμοποιούνται περισσότερο από τους εν λόγω συγγραφείς για τον πρώτο γύρο της EKE είναι οι εξής:

Διάσταση	A/A βασικών ερωτήσεων (βλέπε Παράρτημα I)	Παρατηρήσεις
Γενικευμένη εμπιστοσύνη	A8, A9, A10	Υπάρχει ομοφωνία σε σχέση με τις ερωτήσεις που εκλαμβάνονται για την γενικευμένη εμπιστοσύνη από όλους τους συγγραφείς.

Εμπιστοσύνη στους θεσμούς	B7-B12	Χρησιμοποιούνται περισσότερο οι θεσμοί των νόμων, των πολιτικών και του εθνικού κοινοβουλίου.
Τυπικά δίκτυα	E1-E12	Συνηθέστερα χρησιμοποιούνται όλοι οι τύποι οργανώσεων και δεν υφίσταται η διάκριση μεταξύ ενεργής και παθητικής συμμετοχής.
Άτυπα δίκτυα	C2	Χρησιμοποιείται περισσότερο η ερώτηση που αφορά τη συχνότητα συνάντησης με φίλους, συγγενείς ή συναδέλφους.

Στην ΕΚΕ υπάρχουν ερωτήσεις που ανήκουν στο κύριο ερωτηματολόγιο (το οποίο ερωτάται σε κάθε γύρο) και ερωτήσεις που ανήκουν στις μονάδες του ερωτηματολογίου που επαναλαμβάνονται ανά χρονικά διαστήματα (rotating modules). Στην τελευταία στήλη του πίνακα του παραρτήματος Ι καταγράφεται σε ποιους γύρους της ΕΚΕ επαναλαμβάνονται οι ερωτήσεις του κοινωνικού κεφαλαίου. Οι διαστάσεις εκείνες που είναι δυνατόν να μελετηθούν διαχρονικά στην ΕΚΕ είναι: η γενικευμένη εμπιστοσύνη, η εμπιστοσύνη στους θεσμούς, η κοινωνική ανοχή στους μετανάστες βάσει 3 ερωτήσεων, τα άτυπα δίκτυα, η πολιτική συμμετοχή και οι νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς βάσει των 4 από τις 8 ερωτήσεις που παραθέτει η Kaasa. Συνεπώς οι περισσότερες από τις διαστάσεις που τέθηκαν δύνανται να υπολογιστούν (ακόμη και μερικά). Το μεγάλο μειονέκτημα της ΕΚΕ σε σχέση με τη διεξαγωγή διαχρονικής στατιστικής ανάλυσης του κοινωνικού κεφαλαίου είναι η απουσία της διάστασης των τυπικών δικτύων σε όλους τους γύρους πλην του πρώτου, διάσταση, η οποία αποτελεί βασική δομική διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου.

Η Ευρωπαϊκή Έρευνα Αξιών (European Values Survey)

Η Ευρωπαϊκή Έρευνα Αξιών (EEA)² έχει διεξαχθεί σε 4 γύρους από το 1981 έως το 2008 και επαναλαμβάνεται κάθε 9 χρόνια. Το πρώτο κύμα διεξήχθη το 1981-1982 και αφορούσε 16 χώρες, το δεύτερο το 1990-1993 και αφορούσε 29 χώρες, το τρίτο το 1999-2001 και αφορούσε 33 χώρες και το τέταρτο κύμα το 2008-2010 και αφορούσε 47 χώρες. Η Ελλάδα συμμετείχε στα δύο τελευταία κύματα. Τα δεδομένα της ΕΕΑ εμπεριέχουν διεθνικές μετρήσεις για τις στάσεις και τα πιστεύω ανθρώπων για ένα μεγάλο εύρος σημαντικών κοινωνικών πεδίων. Τα δεδομένα των πρώτων δύο κυμάτων της ΕΕΑ (και ειδικότερα του πρώτου) εμπεριέχουν ερωτήσεις που καλύπτουν μόνο κάποιες πτυχές του κοινωνικού κεφαλαίου. Γι' αυτό οι περισσότεροι από τους ερευνητές του κοινωνικού κεφαλαίου ασχολούνται με δεδομένα των δύο τελευταίων γύρων. Βάσει των κριτηρίων που τέθηκαν προηγουμένως επιλέχθηκαν 4 άρθρα συγγραφέων που χρησιμοποιούν δεδομένα του τρίτου γύρου της ΕΕΑ. Αυτοί είναι: οι Wim Van Oorschot & Wil Arts (2005), ο Ton van Schaik (2002), οι Nikoleta Jones, Chrisovaladis Malesios & Iosif Botetzagias (2009) και οι Christoph Hauser, Gottfried Tappeiner & Janette Walde (2010). Και τα τέσσερα άρθρα των συγγραφέων που χρησιμοποιήθηκαν εμπεριέχονται στο αποθετήριο βιβλιογραφίας της ΕΕΑ και πιο συγκεκριμένα στον σύνδεσμο: <http://www.tilburguniversity.nl/evs/publications/repository/>. Παρακάτω αναλύονται οι διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου ανά άρθρο δίνοντας ταυτόχρονα μία συνοπτική περιγραφή των ερωτήσεων που εμπεριέχει η καθεμία. Στο παράρτημα ΙΙ

² Τα δεδομένα όλων των κυμάτων της ΕΕΑ είναι διαθέσιμα δωρεάν στον ιστότοπο <http://zocat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zocat.gesis.org/obj/fCatalog/Catalog5>

του παρόντος καταγράφονται όλες οι ερωτήσεις ανά διάσταση κοινωνικού κεφαλαίου και ανά άρθρο για τον τρίτο γύρο της ΕΕΑ. Πιο αναλυτικά:

Οι Wim van Oorschot & Wil Arts (2005) καταγράφουν 8 διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου (αναφορές άρθρου: 216). Αυτές είναι:

- Η διαπροσωπική εμπιστοσύνη: Αυτή ορίζεται από την κλασική ερώτηση γενικευμένης εμπιστοσύνης που στην προκειμένη περίπτωση κωδικοποιείται βάσει των κατηγοριών Ναι/Όχι (ενώ στην ΕΚΕ χρησιμοποιείται 10βάθμια κλίμακα Likert).
- Η εμπιστοσύνη στους θεσμούς: Αυτή αναφέρεται στην αξιοπιστία που δείχνουν τα άτομα σε 6 θεσμούς: στην αστυνομία, στο Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, στις δημόσιες υπηρεσίες, στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, στο σύστημα υγείας και στο σύστημα δικαιοσύνης.
- Η παθητική συμμετοχή / ενεργή συμμετοχή σε τυπικά δίκτυα: Υπολογίζεται από τη συμμετοχή σε 14 τύπους οργανώσεων. Η παθητική ή η ενεργή συμμετοχή διαφοροποιείται από το αν ο ερωτώμενος είναι απλό μέλος των οργανώσεων αυτών ή συνεισφέρει εθελοντική εργασία αφίλοκερδώς. Ενώ οι συγγραφείς συμπεριλαμβάνουν όλες τις οργανώσεις για τη δημιουργία της διάστασης, μην εξαιρώντας κάποιες (κάνουν αναφορά στην άποψη του Putnam ότι δηλ. δεν υφίσταται διαφοροποίηση ανάλογα με τον τύπο οργάνωσης στην οποία εμπλέκεται κάποιος), για τη δημιουργία του δείκτη παθητικής συμμετοχής εξαιρούν³ τις «συνδικαλιστικές οργανώσεις» και τις «θρησκευτικές και εκκλησιαστικές οργανώσεις».
- Η αξιοπιστία (trustworthiness): Αυτή αναφέρεται στην αξιοπιστία ενός ατόμου σε σχέση με τις πολιτικές δεσμεύσεις και υποχρεώσεις ενός ατόμου και την ηθική αυτού. Μετρείται βάσει 4 ερωτήσεων σε 10βάθμιες κλίμακες Likert. Είναι προφανές ότι η αξιοπιστία, όπως αναφέρεται εδώ, παραπέμπει στις νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς (αναφέρονται σε υποσημείωση⁴ οι αντίστοιχες ερωτήσεις στα Ελληνικά για λόγους συγκρισιμότητας).
- Οι φίλοι: η διάσταση μετρείται βάσει 2 ερωτήσεων. Η πρώτη αναφέρεται στη σπουδαιότητα αυτών για τον ερωτώμενο ενώ η δεύτερη στον χρόνο που αφιερώνει ο ερωτώμενος σε αυτούς. Η διάσταση αυτή ανήκει στην ευρύτερη διάσταση των άτυπων δικτύων.

---

³ Ο λόγος εξαίρεσης αυτών των τύπων των οργανώσεων είναι γιατί σε μερικές Σκανδιναβικές χώρες η συμμετοχή σε αυτές είναι περισσότερο θέμα αναγκαιότητας ή διαχειριστικών πρακτικών παρά εθελοντική επιλογή. Για παράδειγμα στη Σουηδία και στη Δανία η συμμετοχή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις είναι μία απαίτηση για την πρόσβαση σε περισσότερες υπηρεσίες κοινωνικής ασφάλειας. Οι Σουηδοί συμμετέχουν επίσης πολύ συχνά σε θρησκευτικές και εκκλησιαστικές οργανώσεις, γιατί κατά το μεγαλύτερο μέρος τους διοικούνται ως μέλη της Λουθηρανής εκκλησίας.

⁴ Πείτε μου για κάθε ένα από τα παρακάτω εάν νομίζετε ότι δικαιολογείται πάντα, ότι δε δικαιολογείται ποτέ, ή κάποια ενδιάμεση θέση, όπως δείχνει η κάρτα αυτή;

- Η διεκδίκηση για κρατικές παροχές (π.χ. ιατροφαρμακευτική περίθαλψη) τις οποίες δε δικαιούται.
- Η φοροδιαφυγή, εάν δίνεται η ευκαιρία.
- Να λέει κάποιος ψέμματα προς όφελός του.
- Να δωροδοκηθεί κάποιος κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του.

- Η οικογένεια: η διάσταση μετρίεται επίσης βάσει 2 ερωτήσεων. Η πρώτη αναφέρεται στην σπουδαιότητα αυτών για τον ερωτώμενο ενώ η δεύτερη στον βαθμό που απασχολούν τον ερωτώμενο οι συνθήκες ζωής της οικογένειας. Η διάσταση αυτή ανήκει επίσης στην ευρύτερη διάσταση των άτυπων δικτύων.
- Η πολιτική συμμετοχή προκύπτει βάσει 2 ερωτήσεων σε σχέση με τη συχνότητα παρακολούθησης πολιτικών θεμάτων μέσω των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της συζήτησης αυτών με τους φίλους.

Ο Ton van Schaik (2002) θεωρεί 5 διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου (αναφορές άρθρου: 47): τη γενικευμένη εμπιστοσύνη όπως ορίστηκε πριν, την εμπιστοσύνη στους θεσμούς, την συμμετοχή σε τυπικά δίκτυα, τη συμμετοχή σε άτυπα δίκτυα και τις νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς. Σε σχέση με την εμπιστοσύνη στους θεσμούς χρησιμοποιεί όλους τους θεσμούς πλην του NATO και των πολυεθνικών εταιρειών (βλέπε Παράρτημα II). Όσον αφορά στη συμμετοχή σε τυπικά δίκτυα θεωρεί το σύνολο των τύπων των οργανώσεων κάνοντας και αυτός αναφορά στην άποψη του Putnam, ενώ διακρίνει την παθητική και την ενεργή συμμετοχή. Η συμμετοχή σε άτυπα δίκτυα ορίζεται ως η συχνότητα συνάντησης με φίλους, συναδέλφους, ανθρώπους της εκκλησίας ή με ανθρώπους από εθελοντικές οργανώσεις. Τέλος, σε σχέση με τις νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς προστίθενται ακόμα δύο ερωτήσεις που αφορούν: «την αρπαγή και οδήγηση ξένου αυτοκινήτου», και «την πληρωμή με μετρητά για την αποφυγή φόρων».

Οι Nikoleta Jones, Chrisovaladis Malesios & Iosif Botetzagias (2009) χρησιμοποιούν 5 διαστάσεις, για να ορίσουν το κοινωνικό κεφάλαιο (αναφορές άρθρου: 15): τη γενικευμένη εμπιστοσύνη όπως ορίστηκε πριν, την εμπιστοσύνη στους θεσμούς, τη συμμετοχή σε τυπικά δίκτυα, τις νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς και την πολιτική συμμετοχή. Η εμπιστοσύνη στους θεσμούς συμπεριλαμβάνει την αστυνομία, το κοινοβούλιο, τις δημόσιες υπηρεσίες και το σύστημα δικαιοσύνης. Σε σχέση με τη συμμετοχή σε τυπικά δίκτυα γίνεται η διάκριση μεταξύ παθητικής και ενεργητικής συμμετοχής. Οι νόρμες αφορούν τρεις συμπεριφορές: τη φοροδιαφυγή, τη δωροδοκία και τη διεκδίκηση κρατικών παροχών που δε δικαιούται ο ερωτώμενος. Η πολιτική συμμετοχή ορίζεται βάσει 3 ερωτήσεων: της συχνότητας παρακολούθησης πολιτικών νέων από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, της συχνότητας συζήτησης πολιτικών θεμάτων με φίλους και της σημαντικότητας της πολιτικής στη ζωή.

Οι Christoph Hauser, Gottfried Tappeiner & Janette Walde (2010) θεωρούν 5 διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου (αναφορές άρθρου: 86): τη γενικευμένη εμπιστοσύνη, τη συμμετοχή σε τυπικά δίκτυα, τη συμμετοχή σε άτυπα δίκτυα, το πολιτικό ενδιαφέρον και την τεχνολογική βελτίωση και αυτό-βελτίωση. Τη γενικευμένη εμπιστοσύνη την ορίζουν βάσει της κλασσικής ερώτησης εμπιστοσύνης, αλλά και με άλλες 12 ερωτήσεις που αφορούν τις κατηγορίες των ανθρώπων που δε θα ήθελε ο ερωτώμενος να έχει ως γείτονες καθώς και άλλες 8 σε σχέση με τη γνώμη των ερωτώμενων για το πόσοι συμπατριώτες τους διαπράττουν κάποιες ανάρμοστες ενέργειες όπως π.χ. φοροδιαφυγή, διεκδίκηση κρατικών παροχών που δε δικαιούνται κ.ά. Όσον αφορά τη συμμετοχή σε τυπικές οργανώσεις την ορίζουν με την κλασσική ερώτηση συμμετοχής σε εθελοντικές οργανώσεις καθώς και με μία άλλη ερώτηση που αφορά τον χρόνο που αφιερώνει ο ερωτώμενος σε σωματεία και εθελοντικές οργανώσεις (ερώτηση που από τον Ton van Schaik έχει συμπεριληφθεί στη διάσταση των άτυπων δικτύων). Η διάσταση συμμετοχής σε άτυπα δίκτυα ορίζεται βάσει ερωτήσεων που εκφράζουν τη συχνότητα συνάντησης με φίλους ή συναδέλφους

καθώς και τη σπουδαιότητα των φίλων στη ζωή αυτών. Το πολιτικό ενδιαφέρον έχει οριστεί όπως πριν, προσθέτοντας ακόμα δύο ερωτήσεις σχετικά με τη σημαντικότητα της πολιτικής στη ζωή και το κατά πόσο ενδιαφέρει τον ερωτώμενο η πολιτική. Τέλος, η νέα διάσταση τεχνολογία και αυτό-βελτίωση ορίζεται με το κατά πόσο καλό πρόκειται να κάνουν κάποιες αλλαγές στη ζωή του ερωτώμενου, όπως η μεγαλύτερη έμφαση στην τεχνολογία ή η μεγαλύτερη έμφαση στην ανάπτυξη του ίδιου του ατόμου.

Στον παρακάτω πίνακα δίνεται μία συγκεντρωτική αναπαράσταση των διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου που χρησιμοποιούν οι ως άνω συγγραφείς:

Πίνακας 2: Διαστάσεις κοινωνικού κεφαλαίου στον τρίτο γύρο της Ευρωπαϊκής Έρευνας Αξιών. Οι κωδικοί της πρώτης γραμμής αντιστοιχούν στις εξής διαστάσεις: 1→ Γενικευμένη Εμπιστοσύνη, 2→Εμπιστοσύνη στους θεσμούς, 3→Τυπικά δίκτυα, 4→Άτυπα δίκτυα, 5→Νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς, 6→Πολιτική συμμετοχή, 7→ Τεχνολογία και αυτοβελτίωση

	1	2	3	4	5	6	7
Wim van Oorschot & Wil Arts	X	X	X	X	X	X	
Ton van Schaik	X	X	X	X	X		
Nikoleta Jones, Chrisovaladis Malesios & Iosif Botetzagias	X	X	X		X	X	
Christoph Hauser, Gottfried Tappeiner & Janette Walde	X		X	X		X	X
Σύνολο	4	3	4	3	3	3	1

Από τον παραπάνω πίνακα συμπεραίνουμε ότι η γενικευμένη εμπιστοσύνη και η συμμετοχή στα τυπικά δίκτυα χρησιμοποιήθηκαν και από τους 4 συγγραφείς. Η εμπιστοσύνη στους θεσμούς, τα άτυπα δίκτυα, οι νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς και η πολιτική συμμετοχή είναι επίσης διαστάσεις οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν ευρέως από τους συγγραφείς.

Στο παράρτημα II του παρόντος εμπεριέχονται όλες οι ερωτήσεις ανά διάσταση κοινωνικού κεφαλαίου για τον τρίτο γύρο της Ευρωπαϊκής Έρευνας Αξιών και για τα ως άνω άρθρα των συγγραφέων. Βάσει του πίνακα του παραρτήματος II οι ερωτήσεις και οι διαστάσεις είναι οι εξής:

Διάσταση	A/A βασικών ερωτήσεων (βλέπε Παράρτημα II)	Παρατηρήσεις
Γενικευμένη εμπιστοσύνη	Q8	Διαφοροποίηση ως προς την κλίμακα σε σχέση με την ΕΚΕ. Εδώ η κλίμακα είναι τύπου Ναι/Όχι.
Εμπιστοσύνη στους θεσμούς	Q58 A – O	Χρησιμοποιούνται περισσότερο οι θεσμοί της αστυνομίας, του κοινοβουλίου και του συστήματος δικαιοσύνης. Δε γίνεται καθόλου αναφορά στο NATO και στις πολυεθνικές.
Τυπικά δίκτυα	Q5 A- O	Χρησιμοποιούνται όλοι οι τύποι οργανώσεων και συνηθέστερα υφίσταται η διάκριση μεταξύ ενεργής και παθητικής συμμετοχής.
Άτυπα δίκτυα	Q1C, Q6A, Q6B	Χρησιμοποιούνται περισσότερο ερωτήσεις που αφορούν τους φίλους παρά την οικογένεια. Δίνεται έμφαση στον χρόνο που διαθέτουν οι ερωτώμενοι, ώστε να κάνουν παρέα με φίλους ή να κάνουν παρέα με συναδέλφους από τη δουλειά εκτός εργασιακού

		χώρου. Επίσης συμπεριλαμβάνεται η ερώτηση της σπουδαιότητας των φίλων στην ζωή των ερωτώμενων.
Νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς	Q65 A,B,G	Χρησιμοποιούνται περισσότερο οι νόρμες σε σχέση με τη διεκδίκηση για κρατικές παροχές τις οποίες ο ερωτώμενος δε δικαιούται, τη φοροδιαφυγή και τη δωροδοκία.
Πολιτική συμμετοχή	Q2, Q77	Η πολιτική συμμετοχή καθορίζεται από τον χρόνο που διατίθεται για συζήτηση πολιτικών θεμάτων καθώς και της συχνότητας παρακολούθησης πολιτικών θεμάτων στην τηλεόραση, στο ραδιόφωνο ή στις εφημερίδες.

Στην τελευταία στήλη του πίνακα του παραρτήματος II καταγράφεται σε ποιους γύρους της ΕΕΑ επαναλαμβάνονται οι ερωτήσεις του κοινωνικού κεφαλαίου. Οι διαστάσεις εκείνες που είναι δυνατόν να μελετηθούν διαχρονικά στην ΕΕΑ είναι: η γενικευμένη εμπιστοσύνη, η εμπιστοσύνη στους θεσμούς και οι νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς, καθότι όλες οι βασικές ερωτήσεις που προκύπτουν από αυτές περιλαμβάνονται σε όλους τους γύρους της ΕΕΑ. Η διάσταση των τυπικών δικτύων δύναται να υπολογιστεί στους γύρους 2,3,4, των άτυπων δικτύων κυρίως στον τρίτο και η πολιτική συμμετοχή κυρίως στους 3 και 4. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι γύροι 3 και 4 ενδείκνυνται για την πολύπτυχη και διαχρονική μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου. Ο δεύτερος γύρος επίσης θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί αλλά δεν εμπεριέχει πολλές ερωτήσεις για τη μέτρηση της διάστασης των άτυπων δικτύων.

Ερωματολογία που εστιάζουν στη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου.

Οι περισσότερες μεγάλες ευρωπαϊκές έρευνες, όπως η ΕΚΕ και η ΕΕΑ, ενέχουν ερωτήσεις, οι οποίες αφορούν το κοινωνικό κεφάλαιο, αλλά δεν είναι προσανατολισμένες σε αυτό. Υπάρχουν όμως έρευνες και ερωματολογία τα οποία εξετάζουν εξονυχιστικά περισσότερες πτυχές του κοινωνικού κεφαλαίου. Παρακάτω θα εξετάσουμε τρία από αυτά: το ερωματολόγιο των Narayan & Cassidy, το εργαλείο μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου των Onyx και Bullen και το ολοκληρωμένο ερωματολόγιο της Παγκόσμιας Τράπεζας για τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου.

Το ερωματολόγιο των Narayan & Cassidy

Οι Narayan & Cassidy (2001)⁵ ανέπτυξαν ένα πολυδιάστατο μοντέλο μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου βάσει μίας πιλοτικής έρευνας που διενήργησαν το 1998 στην Γκάνα και στην Ουγκάντα. Το ερωματολόγιο τους καταλήγει σε 7 διαστάσεις κοινωνικού κεφαλαίου που είναι οι εξής:

- Χαρακτηριστικά ομάδας (group characteristics): περιλαμβάνει ερωτήσεις σε σχέση με τις εθελοντικές οργανώσεις, όπως: σε πόσες οργανώσεις συμμετέχει ο ερωτώμενος, πόσα χρήματα διαθέτει σε αυτές, πόσο συχνά συμμετέχει σε δραστηριότητες αυτών και κατά πόσο συμμετέχει στη διαμόρφωση της πολιτικής της ομάδας. Βάσει της κατηγοριοποίησης που έχει γίνει στο παρόν

⁵ http://info.worldbank.org/etools/docs/library/9748/12064_a020037.pdf

άρθρο, η συγκεκριμένη διάσταση ισοδυναμεί με τη διάσταση των τυπικών δικτύων, αλλά περιλαμβάνει περισσότερες ερωτήσεις σε σχέση με αυτά.

- Γενικευμένες νόρμες (generalized Norms): όπου περιλαμβάνονται οι 3 ερωτήσεις γενικευμένης εμπιστοσύνης όπως τέθηκαν στην ΕΚΕ. Είναι προφανές ότι η συγκεκριμένη διάσταση αντιστοιχεί σε αυτήν που εμείς ορίσαμε πριν ως γενικευμένη ή διαπροσωπική εμπιστοσύνη.
- Ομαδικότητα – σύμπνοια (togetherness): για τη συγκεκριμένη διάσταση συμπεριλαμβάνονται δύο ερωτήσεις που αφορούν το κατά πόσο τα καταφέρνουν και ικανοποιούν τις ανάγκες τους τα άτομα από την κοινότητα/ το χωριό ή τη γειτονιά στην οποία ανήκει ο ερωτώμενος καθώς και μία υποκειμενική βαθμολόγηση της ομαδικότητας και της σύμπνοιας που επικρατεί στην κοινότητα/χωριό ή γειτονιά που ανήκει ο ερωτώμενος.
- Καθημερινή κοινωνικότητα (everyday sociability): περιλαμβάνονται ερωτήσεις σε σχέση με τη συχνότητα συνάντησης άλλων ατόμων για ψυχαγωγικές δραστηριότητες, όπως χειροτεχνίες, τέχνες, παιχνίδια, χαρτιά, ψώνια, συζητήσεις κ.ά. Μέσω άλλων ερωτήσεων ο ερωτώμενος καλείται να αποσαφηνίσει ποια είναι αυτά τα άτομα επιλέγοντας μεταξύ φίλων και μελών της οικογένειας. Επίσης υπάρχουν ερωτήσεις σε σχέση με τον καθορισμό των ατόμων που επισκέπτονται τον ερωτώμενο στο σπίτι καθώς και για τα άτομα που ο ερωτώμενος συντρώει σε γεύματα. Η συγκεκριμένη διάσταση παραπέμπει στα άτυπα δίκτυα.
- Δίκτυα γειτνίασης (neighborhood connections): υποβάλλονται δύο ερωτήσεις σχετικά με το κατά πόσο πιθανό είναι να ζητήσει ο ερωτώμενος από τους γείτονές του: α) να φροντίσουν τα παιδιά του για κάποιες ώρες στην περίπτωση που είναι άρρωστος και β) βοήθεια στην περίπτωση που επίσης είναι άρρωστος.
- Εθελοντισμός (volunteerism): συμπεριλαμβάνονται ερωτήσεις σε σχέση: α) με το αν ο ερωτώμενος αναμένει ότι άτομα της κοινότητάς του ή της γειτονιάς του πρόκειται να βοηθήσουν σε δραστηριότητες της κοινότητας, β) με το αν θα ασκηθεί κριτική για άτομα τα οποία δε συμμετέχουν σε δραστηριότητες της κοινότητας, γ) για τον χρόνο που ο ερωτώμενος αφιερώνει σε εθελοντικές δραστηριότητες της κοινότητας και δ) με το αν ο ερωτώμενος πιστεύει ότι τα περισσότερα άτομα της κοινότητας κάνουν μία «αγνή συνεισφορά» στην κοινότητα ή στη γειτονιά.
- Εμπιστοσύνη (trust): συμπεριλαμβάνονται ερωτήσεις εμπιστοσύνης σε δέκα ομάδες ατόμων ή θεσμούς όπως: άτομα της φυλής/έθνους/θρησκείας του ερωτώμενου, άτομα άλλων φυλών/εθνών/θρησκειών, άτομα του χωριού ή της γειτονιάς του ερωτώμενου, άτομα που ανήκουν στις ίδιες ομάδες ή οργανώσεις με τον ερωτώμενο, ιδιοκτήτες εταιρειών και εμπόρους με τους οποίους ο ερωτώμενος έχει δοσοληψίες, τους πολιτικούς, τα άτομα της οικογένειας του ερωτώμενου, τους παροχείς κρατικών υπηρεσιών (εκπαίδευση, υγεία, ηλεκτρικό, νερό κ.α.), την τοπική κυβέρνηση, τα δικαστήρια και την αστυνομία. Η συγκεκριμένη διάσταση αποτελεί ένα συνδυασμό εμπιστοσύνης στα άτομα και στους θεσμούς.

Το εργαλείο μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου από τους Onyx και Bullen

Αυτή η έρευνα μετράει το κοινωνικό κεφάλαιο σε 5 κοινότητες του New South Wales της ανατολικής Αυστραλίας και γι' αυτό και τιτλοφορείται NSW (New South Wales Study). Χρησιμοποιήθηκε ένα εργαλείο μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου που

αναπτύχθηκε από τους Onyx και Bullen (2005). Οι οκτώ διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου στις οποίες κατέληξαν ήταν οι εξής (αναφέρονται ενδεικτικά κάποιες ερωτήσεις ανά διάσταση κοινωνικού κεφαλαίου):

- Συμμετοχή στην τοπική κοινότητα (participation in local community): α) είσαστε ενεργό μέλος κάποιας τοπικής οργάνωσης ή ομάδας;, β) βοηθάτε κάποια τοπική ομάδα εθελοντικά;, γ) έχετε παρακολουθήσει κάποιο γεγονός που οργανώνει η τοπική κοινότητα τους τελευταίους 6 μήνες (εκκλησιαστική γιορτή, σχολικό κοντσέρτο, έκθεση χειροτεχνίας),
- Δίκτυα γειτνίασης (neighborhood connections): α) εάν φροντίζατε ένα παιδί και χρειαζόταν να βγείτε για λίγο έξω, θα ζητούσατε από κάποιον γείτονα βοήθεια;, β) έχετε επισκεφτεί κάποιον γείτονα την περασμένη εβδομάδα;, γ) όταν πάτε για ψώνια στην περιοχή σας, πόσο πιθανό είναι να συναντήσετε απρόσμενα φίλους και γνωστούς;
- Οικογενειακά δίκτυα και φίλοι (family and friends connections): α) την προηγούμενη εβδομάδα, πόσες τηλεφωνικές συνομιλίες είχατε με φίλους;, β) με πόσους ανθρώπους μιλήσατε χτες;, γ) κατά τη διάρκεια του σαββατοκύριακου είχατε γεύμα με άλλα άτομα εκτός του νοικοκυριού σας;
- Επαγγελματικά δίκτυα (work connections) (οι ερωτήσεις αυτές ερωτούνται μόνο σε άτομα που απασχολούνται με αμοιβή): α) αισθανόσαστε ως τμήμα της τοπικής γεωγραφικής κοινότητας στην οποία δουλεύετε;, β) οι συνάδελφοι στη δουλειά σας είναι και φίλοι σας;, γ) αισθανόσαστε ως τμήμα μίας ομάδας στη δουλειά σας;
- Πρόδραση σε κοινωνικό πλαίσιο (proactivity in social context): α) έχετε ποτέ μαζέψει σκουπίδια άλλων σε ένα δημόσιο μέρος;, β) εάν διαφωνείτε με κάτι που οποιοσδήποτε άλλος συμφωνεί, θα αισθανόσασταν άνετα να μιλήσετε ανοιχτά;, γ) στη δουλειά παίρνετε πρωτοβουλίες να κάνετε κάτι που πρέπει να γίνει, ακόμα και στην περίπτωση που κάποιος δεν σας στο ζητήσει;
- Συναισθήματα εμπιστοσύνης και ασφάλειας (feelings of trust and safety): α) αισθανόσαστε ασφαλής να περπατάτε στον δρόμο τη νύχτα;, β) συμφωνείτε ότι μπορούμε να εμπιστευόμαστε τους περισσότερους ανθρώπους;, γ) εάν το αυτοκίνητο κάποιου υποστεί μία βλάβη έξω από το σπίτι σας, τον καλείτε στο σπίτι σας να χρησιμοποιήσει το τηλέφωνο;
- Ανοχή της διαφορετικότητας (tolerance of diversity): α) θεωρείτε ότι η πολυπολιτισμικότητα κάνει την ζωή στην περιοχή σας καλύτερη;, β) απολαμβάνετε το να ζείτε μεταξύ ατόμων με διαφορετικούς τρόπους ζωής;, γ) κάποιιοι λένε ότι το κάθε άτομο είναι ισότιμο πολύτιμο. Συμφωνείτε;
- Αξία της ζωής (value of life): α) αισθανόσαστε ότι η κοινωνία σας εκτιμά; β) εάν ήταν να πεθάνετε αύριο, θα ήσασταν ικανοποιημένος για ότι σήμανε η ζωή σας;

Το ολοκληρωμένο ερωτηματολόγιο της Παγκόσμιας Τράπεζας για τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου

Η Παγκόσμια Τράπεζα έχει διενεργήσει πολλές έρευνες για το κοινωνικό κεφάλαιο. Έχοντας συσσωρευμένη εμπειρία σε σχέση με τον τρόπο μέτρησης αυτού, έχει αναπτύξει δύο εργαλεία μέτρησης για την αξιολόγηση και μέτρησή του. Τα εργαλεία αυτά είναι το SOCAT (Social Capital Assessment Tool) και το SOCAP IQ (Integrated

Questionnaire for the measurement of Social Capital)⁶. Το SOCAT είναι ένα πολύπλευρο εργαλείο που έχει σχεδιαστεί, για να συλλέγει δεδομένα κοινωνικού κεφαλαίου από νοικοκυριά, κοινότητες και οργανώσεις. Είναι ένα ολοκληρωμένο εργαλείο που περιλαμβάνει ποσοτικές και ποιοτικές προσεγγίσεις (συνεντεύξεις σε ομάδες εστίασης – focus groups) και γι' αυτό δε χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα εργασία. Αντίθετα το SOCAP IQ εστιάζει σε ποσοτικές προσεγγίσεις για τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου σε αναπτυσσόμενες χώρες, στις χώρες δηλ. που βρίσκονται σε χαμηλό στάδιο οικονομικής ανάπτυξης. Σχεδιάστηκε ώστε να χρησιμοποιηθεί από ερευνητές, αξιολογητές και διαχειριστές έργων και προγραμμάτων που ασχολούνται με την αποτίμηση του επιπέδου της φτώχειας ή με εθνικές έρευνες κοινωνικού κεφαλαίου καθώς από αυτούς που αναπτύσσουν στρατηγικές μείωσης της φτώχειας. Το εργαλείο αυτό εξερευνά: α) τους τύπους των ομάδων ή των δικτύων στα οποία συμμετέχουν οι φτωχοί καθώς και στη φύση και στην έκταση της συνεισφοράς τους σε άλλα μέλη αυτών των ομάδων ή δικτύων, β) τις υποκειμενικές αντιλήψεις για τη σύμπνοια άλλων ατόμων για θεσμούς που διαμορφώνουν τη ζωή τους, καθώς και τις νόρμες συνεργατικότητας και αμοιβαιότητας που περιβάλλουν τις προσπάθειες για την επίλυση προβλημάτων κατόπιν συνεργασίας. Το ερωτηματολόγιο συνοδεύεται από έγγραφα όπου τίθενται θέματα δειγματοληψίας και συλλογής δεδομένων βάσει του SC-IQ και παρέχονται οδηγίες για τη χρήση και την ανάλυση των δεδομένων. Συνοδεύεται επίσης από εκθέσεις για τις πιλοτικές έρευνες που διεξήχθησαν στην Αλβανία και στη Νιγηρία. Συγκεκριμένα, θεωρούνται έξι διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου (Grootaert, Narayan, Woolcock & Nyhan-Jones, 2004):

- Ομάδες και δίκτυα: (groups & networks): πρόκειται για την κατηγορία που συνδέεται πιο συχνά με το κοινωνικό κεφάλαιο. Οι ερωτήσεις αφορούν τη φύση και την έκταση συμμετοχής ενός μέλους νοικοκυριού σε διάφορους τύπους κοινωνικών οργανώσεων και άτυπων δικτύων καθώς και το εύρος της συνεισφοράς που κάποιος δίνει ή και που λαμβάνει από αυτά. Επίσης συμπεριλαμβάνει την ποικιλομορφία μίας ομάδας μελών, πώς επιλέγεται η ηγεσία μίας ομάδας, και πώς η εμπλοκή κάποιου εντός της ομάδας έχει αλλάξει μέσα στον χρόνο. Παραδείγματα ερωτήσεων: «Θα ήθελα να σας ρωτήσω για τις ομάδες, τις οργανώσεις ή τα δίκτυα στα οποία εσείς ή κάποιο μέλος της οικογένειάς σας ανήκετε. Καθώς διαβάζω την παρακάτω λίστα από ομάδες, παρακαλώ πείτε μου εάν κάποιος από το νοικοκυριό σας ανήκει σε κάποια ομάδα. Εάν ναι, πείτε μου ποιο είναι το άτομο του νοικοκυριού που είναι περισσότερο ενεργό σε αυτή την ομάδα καθώς και αν συμμετέχει ενεργά στη λήψη αποφάσεων της ομάδας», «πόσα χρήματα ή αγαθά συνεισέφερε το νοικοκυριό σας σε αυτήν την ομάδα τους προηγούμενους 12 μήνες» κ.ά.
- Εμπιστοσύνη και αλληλεγγύη (trust & solidarity). Επιπρόσθετα από την κλασική ερώτηση εμπιστοσύνης που ερωτάται σε πολλές έρευνες, αυτή η κατηγορία συλλέγει δεδομένα σχετικά με την εμπιστοσύνη στους γείτονες, στους παροχείς υπηρεσιών, στους ξένους καθώς και πως αυτές οι πεποιθήσεις έχουν αλλάξει μέσα στον χρόνο. Παραδείγματα ερωτήσεων: «Θεωρείτε ότι κατά τα τελευταία 5 χρόνια το επίπεδο εμπιστοσύνης σε αυτό το χωριό/γειτονιά καλυτέρευσε, χειροτέρευσε, ή έμεινε περίπου το ίδιο;» κ.α.

6

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSOCIALDEVELOPMENT/EXTTSOCIALCAPITAL/0,contentMDK:20193049~menuPK:418220~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:401015~isCURL:Y,00.html>

- Συλλογική δράση και συνεργασία (collective action & cooperation): αυτή η κατηγορία εξερευνά αν και πόσο τα άτομα ενός νοικοκυριού έχουν εργαστεί με άλλους στην κοινότητά τους ή σε από κοινού έργα ή/και με ποιον τρόπο αντιμετώπισαν μία κρίση. Επίσης θεωρεί τις συνέπειες από την παραβίαση των προσδοκιών της κοινότητας σε σχέση με τη συμμετοχή. Παραδείγματα ερωτήσεων: «Κατά τους προηγούμενους 12 μήνες έχετε συνεργαστεί με άλλους στο χωριό σας/ στη γειτονιά σας, ώστε να κάνετε κάτι για όφελος της κοινότητας;», «Πόσο πιθανό είναι ότι άτομα που δε συμμετέχουν στις δραστηριότητες της κοινότητας θα υποστούν κριτική ή θα υποστούν κάποιες κυρώσεις;» κ.ά.
- Πληροφορία και επικοινωνία (information & communication): η πρόσβαση στην πληροφορία αναγνωρίζεται ως μία σπουδαία διάσταση ιδιαίτερα για τις φτωχές κοινότητες, ώστε να έχουν μία «δυνατότερη φωνή» σε θέματα που επηρεάζουν την ευημερία τους. Αυτή η κατηγορία εξερευνά τους τρόπους και τα μέσα βάσει των οποίων τα φτωχά νοικοκυριά λαμβάνουν πληροφορία σε σχέση με τις συνθήκες της αγοράς και των δημόσιων υπηρεσιών και την έκταση της πρόσβασης στις υποδομές των επικοινωνιών. Παραδείγματα ερωτήσεων: «Σε πόση ώρα έχετε πρόσβαση σε ένα τηλέφωνο που δουλεύει;», «Πόσο συχνά βλέπετε τηλεόραση;» κ.ά.
- Κοινωνική συνοχή και ενσωμάτωση (social cohesion & inclusion): Οι κοινότητες δεν αποτελούν απλές οντότητες αλλά χαρακτηρίζονται από διαφορετικών τύπων υποδιαίρεσεις και διαφορές που μπορεί να οδηγήσουν σε διχογνωμίες. Οι ερωτήσεις σε αυτήν την κατηγορία προσπαθούν να προσδιορίσουν τη φύση και την έκταση αυτών των διαφορών, των μηχανισμών από τους οποίους πορεύονται καθώς και των ομάδων εκείνων που αποκλείονται από τις δημόσιες υπηρεσίες. Επίσης συμπεριλαμβάνονται ερωτήσεις που αναφέρονται στις καθημερινές μορφές κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Παραδείγματα ερωτήσεων: «Υπάρχουν δραστηριότητες της κοινότητας στις οποίες δεν επιτρέπεται να συμμετέχετε;», «Ποιος ο λόγος που δεν σας επιτράπηκε να συμμετέχετε; (απαντητικές κατηγορίες: α)φτώχεια, β) απασχόληση, γ)έλλειψη εκπαίδευσης, δ)φύλο, ε) ηλικία, ζ)θρησκεία, η)πολιτικές πεποιθήσεις, θ)εθνικότητα ή ομιλούμενη γλώσσα)» κ.ά.
- Ενδυνάμωση και πολιτική δράση (empowerment & political action): Τα άτομα ενδυναμώνονται από τον βαθμό ελέγχου που έχουν σε θεσμούς και διαδικασίες που άμεσα επηρεάζουν την ευημερία τους. Οι ερωτήσεις αυτού του τομέα εξερευνούν την αίσθηση ευτυχίας των ατόμων του νοικοκυριού, την προσωπική δυναμικότητα και ικανότητα, που επηρεάζουν τα τοπικά συμβάντα και τα ευρύτερα πολιτικά αποτελέσματα. Παραδείγματα ερωτήσεων: «Γενικώς πόσο ευτυχισμένος θεωρείτε ότι είστε;», «Πόσο αισθανόσαστε ότι ελέγχετε την λήψη αποφάσεων που επηρεάζουν τις καθημερινές σας δραστηριότητες;», «Ψηφίσατε στις τελευταίες εκλογές;» κ.ά.

Ο παρακάτω πίνακας αποτελεί μία σύνοψη των διαστάσεων των τριών ερωτηματολογίων που παρατέθηκαν παραπάνω.

	Narayan & Cassidy	Onyx & Bullen	Ερωτηματολόγιο Παγκόσμιας Τράπεζας
Τυπικά δίκτυα	X	X	X
Άτυπα δίκτυα	X	X	X
Δίκτυα γειτνίασης	X	X	
Επαγγελματικά δίκτυα		X	
Γενικευμένη εμπιστοσύνη	X	X	X
Εμπιστοσύνη στους θεσμούς	X		
Πρόδραση σε κοινωνικό πλαίσιο		X	
Ομαδικότητα - Σύμπνοια	X		
Εθελοντισμός	X		
Ανοχή της διαφορετικότητας		X	
Αξία της ζωής		X	
Συλλογική δράση και συνεργασία			X
Πληροφορία και επικοινωνία			X
Κοινωνική συνοχή και ενσωμάτωση			X
Ενδυνάμωση και πολιτική δράση			X

Ενώ φαίνεται να υπάρχει μία ευρύτερη ομοφωνία μεταξύ των δομικών πτυχών του κοινωνικού κεφαλαίου, παρατηρείται αρκετά μεγάλη ανομοιογένεια μεταξύ των πολιτισμικών-γνωσιακών πτυχών αυτών. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις που κάποιες από τις παραπάνω διαστάσεις επικαλύπτονται όπως π.χ. ο «εθελοντισμός» και η «συλλογική δράση και συνεργασία» και άλλες που ενδείκνυνται για ειδικότερους πληθυσμούς όπως π.χ. η «πληροφορία και επικοινωνία», η οποία αναφέρεται σε φτωχά άτομα κοινοτήτων.

Η τράπεζα ερωτήσεων του κοινωνικού κεφαλαίου του Ηνωμένου Βασιλείου.

Από τα παραπάνω είναι προφανές ότι ειδικότερα μεταξύ διαφορετικών ερωτηματολογίων ή διαφορετικών ερευνών υπάρχει μεγάλη ανομοιογένεια μεταξύ των ερωτήσεων που υποβάλλονται για τον προσδιορισμό παρεμφερών ή ακόμα και ίδιων διαστάσεων. Για έναν ερευνητή που διεξάγει δευτερογενή ανάλυση ή που σκοπεύει στον σχεδιασμό μίας νέας έρευνας κοινωνικού κεφαλαίου η δημιουργία μίας τράπεζας ερωτήσεων του κοινωνικού κεφαλαίου θα αποτελούσε ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο. Στο Ηνωμένο Βασίλειο έχοντας αντιληφθεί αυτήν τη δυσκολία έχουν αναπτύξει μία τέτοια τράπεζα. Ο φορέας που είχε αναλάβει τη δημιουργία αυτής της τράπεζας είναι ο ONS (Office for National Statistics), που αποτελεί τον μεγαλύτερο ανεξάρτητο παραγωγό των επίσημων στατιστικών στο Ηνωμένο Βασίλειο και το αναγνωρισμένο εθνικό στατιστικό ινστιτούτο. Το ONS έχει δημιουργήσει την Τράπεζα Ερωτήσεων του Κοινωνικού Κεφαλαίου⁷ (Social Capital Question Bank), η οποία εμπεριέχει ερωτήσεις για το κοινωνικό κεφάλαιο από 15 μεγάλες έρευνες. Χρησιμοποιεί τις ίδιες θεματικές για όλες τις έρευνες και επιτρέπει

⁷ <http://www.ons.gov.uk/ons/guide-method/user-guidance/social-capital-guide/the-question-bank/index.html>

στους χρήστες να εντοπίσουν το πραγματικό λεκτικό των σχετικών ερωτήσεων (Ruston & Akinrodoye, 2002). Οι 15 έρευνες είναι οι εξής:

British Crime Survey (2001)	Scottish Household Survey (1999/00)
Home Office Citizenship Survey (2001)	General Household Survey (2000/01)
British Household Panel Survey (2000)	Survey of English Housing (1999/00)
British Social Attitudes Survey (2000)	Health Education Monitoring Survey (1998)
Northern Ireland Health and Social Wellbeing Survey (2001)	UK Time Use Survey (2000)
Citizen Audit Questionnaire (2001)	Health Survey for England (2000)
Poverty and Social Exclusion Survey (1999)	Youth Lifestyles Survey (1998)
Families and Children Survey (2001)	

ενώ οι θεματικές, βάσει των οποίων έχει γίνει η γενική κατηγοριοποίηση των ερωτήσεων, είναι οι εξής 5 (Ruston D., Akinrodoye L., 2002):

- Συμμετοχή, κοινωνική εμπλοκή και δέσμευση (participation, social engagement & commitment).
- Έλεγχος και αυτό-δραστηκότητα (control & self – efficacy).
- Αντίληψη των δομών μίας κοινότητας και των χαρακτηριστικών της (perception of community level structures or characteristics).
- Κοινωνική αλληλεπίδραση, κοινωνικά δίκτυα και κοινωνική υποστήριξη (social interaction, social networks & social support).
- Εμπιστοσύνη, αμοιβαιότητα, κοινωνική συνοχή (trust, reciprocity, social cohesion).

Η τράπεζα ερωτήσεων του κοινωνικού κεφαλαίου επιτρέπει στους χρήστες να (Ruston D., Akinrodoye L., 2002):

- εντοπίζουν σχετικές ερωτήσεις, ώστε να τις χρησιμοποιήσουν στις δικές τους έρευνες. Σε αυτή την περίπτωση οι χρήστες δύνανται να συμβουλευονται την τεκμηρίωση της αρχικής έρευνας, ώστε να αντιλαμβάνονται το πλαίσιο στο οποίο ζητούνται οι ερωτήσεις. Η τράπεζα ερωτήσεων παρουσιάζει τις ερωτήσεις απομονωμένες από το πλαίσιο στο οποίο υποβάλλονται, αλλά υπάρχει σύνδεσμος στην αρχική τεκμηρίωση και στα πηγαία ερωτηματολόγια.
- συγκρίνουν το λεκτικό και τις κατηγορίες των ερωτήσεων μεταξύ διαφορετικών ερευνών.
- εντοπίζουν ποιες θεματικές χρησιμοποιούν όμοιες ή διαφορετικές ερωτήσεις.
- επιστρέφουν πίσω στην αρχική τεκμηρίωση της έρευνας όπου απαιτείται πρόσθετη πληροφορία.

Θεωρούμε ότι οι ερωτήσεις που χρησιμοποιούνται στο παράρτημα της παρούσης εργασίας θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα εισαγωγικό σετ ερωτήσεων για τη δημιουργία μίας Ελληνικής τράπεζας ερωτήσεων κοινωνικού κεφαλαίου, μίας τράπεζας που θα συλλέγει ερωτήσεις κοινωνικού κεφαλαίου που έχουν νόημα για την Ελλάδα.

Συμπεράσματα

Οι αρχικές προσεγγίσεις θεωρούσαν τα κοινωνικά δίκτυα ως την καρδιά του κοινωνικού κεφαλαίου. Στα μέσα της δεκαετίας του 80 ο κοινωνιολόγος James Coleman πρότεινε να συμπεριληφθούν κάτω από τον όρο κοινωνικό κεφάλαιο όλες οι «μη στενά οικονομικές πλευρές», που όμως επηρεάζουν την οικονομία. Βάσει αυτής της οπτικής το κοινωνικό κεφάλαιο ενέχει και γνωσιακές – πολιτισμικές πτυχές. Ενώ ο όρος του κοινωνικού κεφαλαίου παραπέμπει ευθέως στην «οικονομολογική» γλώσσα, οι γνωσιακές και πολιτισμικές πτυχές αυτού παραπέμπουν στην ηθική και φιλοσοφική παράδοση. Βάσει των ερευνών ΕΚΕ και ΕΕΑ και της βιβλιογραφίας που ελέγχθηκε, οι κύριες διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου είναι οι εξής:

Δίκτυα – Σχέσεις	<ul style="list-style-type: none"> • Τυπικά δίκτυα • Άτυπα δίκτυα
Γνωσιακές – πολιτισμικές πτυχές κοινωνικού κεφαλαίου	<ul style="list-style-type: none"> • Γενικευμένη εμπιστοσύνη • Εμπιστοσύνη στους θεσμούς • Νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς • Πολιτική συμμετοχή

Τα τυπικά δίκτυα αφορούν τη συμμετοχή σε κάθε τύπου εθελοντικές οργανώσεις. Ενώ στην ΕΚΕ χρησιμοποιούνται 12 τύποι οργανώσεων, στην ΕΕΑ χρησιμοποιούνται 15. Τα άτυπα δίκτυα αφορούν κατά κύριο λόγο τους φίλους και γνωστούς και λιγότερο την οικογένεια και στις δύο έρευνες. Η γενικευμένη εμπιστοσύνη στην ΕΚΕ προσδιορίζεται βάσει 3 ερωτήσεων που ρωτούν αν μπορούμε να έχουμε εμπιστοσύνη στους περισσότερους ανθρώπους, αν κάποιος άνθρωπος θα προσπαθούσαν να μας εκμεταλλευτούν, αν είχαν την ευκαιρία ή θα ήταν δίκαιοι απέναντί μας, και τέλος αν οι άνθρωποι βοηθάνε ο ένας τον άλλο ή νοιάζονται κυρίως για τον εαυτό τους (σε κλίμακες Likert από 0-10). Στην ΕΕΑ η διάσταση της γενικευμένης εμπιστοσύνης προσδιορίζεται μόνο από μία διχοτομική ερώτηση. Σε σχέση με την εμπιστοσύνη στους θεσμούς στην ΕΕΑ χρησιμοποιούνται 15 θεσμοί ενώ στην ΕΚΕ μόλις 6. Στην ΕΚΕ οι συγγραφείς επιλέγουν συνηθέστερα τους θεσμούς του κοινοβουλίου, των νόμων και των πολιτικών ενώ στην ΕΕΑ της αστυνομίας, του κοινοβουλίου, των δημόσιων υπηρεσιών και του συστήματος δικαιοσύνης. Οι νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς είναι οι στάσεις απέναντι σε πρότυπα, νόρμες και συμπεριφορές που μπορεί να διαφέρουν από τις πραγματικές συμπεριφορές. Συνεπώς δεν πρόκειται για δείκτες πραγματικής συμπεριφοράς, αλλά δείκτες στάσεων και αντιλήψεων. Οι νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς χρησιμοποιούνται περισσότερο στην ΕΕΑ παρά στην ΕΚΕ. Στην ΕΕΑ χρησιμοποιούνται περισσότερο οι νόρμες σε σχέση με τη διεκδίκηση για κρατικές παροχές τις οποίες ο ερωτώμενος δε δικαιούται, τη φοροδιαφυγή και τη δωροδοκία. Η πολιτική συμμετοχή αποτελεί διάσταση, η οποία χρησιμοποιείται περισσότερο από την ΕΕΑ, όπου υποβάλλονται συνηθέστερα οι ερωτήσεις που αφορούν τον χρόνο που διατίθεται για συζήτηση πολιτικών θεμάτων καθώς και της συχνότητας παρακολούθησης πολιτικών θεμάτων στην τηλεόραση, στο ραδιόφωνο ή στις εφημερίδες. Φαίνεται ότι η ΕΕΑ καλύπτει επαρκώς περισσότερες διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου απ' ότι η ΕΚΕ. Ειδικότερα οι δύο τελευταίοι γύροι της ΕΕΑ μπορεί να οδηγήσουν σε μία πολύπτυχη και διαχρονική στατιστική ανάλυση του κοινωνικού κεφαλαίου. Το βασικό μειονέκτημα της ΕΚΕ είναι η απουσία της ερώτησης συμμετοχής σε οργανώσεις από τα 4 τελευταία κύματα.

Παρόλα αυτά υπάρχουν αρκετοί ερευνητές που αναλύουν το κοινωνικό κεφάλαιο δίχως τα «δομικά του συστατικά» και ταυτίζουν το κοινωνικό κεφάλαιο με τη γενικευμένη εμπιστοσύνη. Σίγουρα η γενικευμένη εμπιστοσύνη αποτελεί τη βασική γνωσιακή διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου. Όμως θεωρούμε ότι δε δύναται ο προσδιορισμός και η ανάλυση του κοινωνικού κεφαλαίου δίχως τον προσδιορισμό και την αξιολόγηση της ίδιας του της δομής. Ο όρος κοινωνικό κεφάλαιο παραπέμπει κατ' αρχάς στις σχέσεις και στα δίκτυα ενός ατόμου και κατόπιν βάσει μίας ευρύτερης οπτικής εμπεριέχει γνωσιακές και πολιτισμικές πτυχές.

Τέλος, σε σχέση με τα ερωτηματολόγια που εστιάζουν στο κοινωνικό κεφάλαιο φαίνεται να υπάρχει μία ευρύτερη ομοφωνία μεταξύ των δομικών πτυχών του κοινωνικού κεφαλαίου, όπου περιλαμβάνονται τα τυπικά, τα άτυπα δίκτυα και τα δίκτυα γειννίας (τα οποία μπορούν να ενταχθούν στην ευρύτερη κατηγορία των άτυπων δικτύων). Σε σχέση με τις πολιτισμικές-γνωσιακές πτυχές του κοινωνικού κεφαλαίου υπάρχει μία ομοφωνία σε σχέση με τη γενικευμένη εμπιστοσύνη αλλά από κει και πέρα υπάρχει μεγάλη ετερογένεια μεταξύ των υπολοίπων γνωσιακών πτυχών. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις που κάποιες από τις παραπάνω διαστάσεις επικαλύπτονται και άλλες που ενδείκνυνται για ειδικότερους πληθυσμούς.

Η ανομοιογένεια που επικρατεί ειδικότερα μεταξύ των γνωσιακών πτυχών του κοινωνικού κεφαλαίου δημιουργεί ένα μόνιμο πονοκέφαλο στον κοινωνικό επιστήμονα που επιθυμεί να διεξάγει μία εμπειρική διερεύνηση. Η δημιουργία μίας τράπεζας ερωτήσεων κοινωνικού κεφαλαίου με ερωτήσεις που έχουν χρησιμοποιηθεί και έχουν νόημα για την Ελλάδα και που προέρχονται είτε από διεθνικές, εθνικές ή και ad hoc έρευνες μπορεί να αποτελέσει ένα πολύτιμο εργαλείο στα χέρια του κοινωνικού επιστήμονα που επιχειρεί να διενεργήσει μία νέα έρευνα κοινωνικού κεφαλαίου. Οι ερωτήσεις που προέρχονται από την ΕΕΑ και την ΕΚΕ και εμπεριέχονται στο παράρτημα της παρούσης εργασίας δύναται να αποτελέσουν το εισαγωγικό περιεχόμενο αυτής της ερευνητικής υποδομής.

Αναφορές

Κονιόρδος, Σ. (2010). Κοινωνικό Κεφάλαιο και Εμπιστοσύνη (και Κοινωνία των Πολιτών) – Ταύτιση ή Απόκλιση; Στο Κοινωνικό Κεφάλαιο. Εμπιστοσύνη & Κοινωνία των Πολιτών (επιμ. Σ. Κονιόρδος). Εκδόσεις Παπαζήση.

Παρασκευόπουλος, Χ. (2010). Τα Θεμελιώδη επανέρχονται στη Θεωρία του Κοινωνικού Κεφαλαίου: Διαφθορά, Ανισότητα και Κοινωνικό Κεφάλαιο στην Ε.Ε. Στο Κοινωνικό Κεφάλαιο. Εμπιστοσύνη & Κοινωνία των Πολιτών (επιμ. Σ. Κονιόρδος). Εκδόσεις Παπαζήση.

Σωτηρόπουλος, Δ. (2007). Το κοινωνικό κεφάλαιο στην Ελλάδα σε συγκριτική προοπτική: Σύντομη θεωρητική επισκόπηση και ανάλυση αποτελεσμάτων από την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα. Στο: Πολιτική, Κοινωνία, Πολίτες – Ανάλυση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (επιμ. Καφετζής Π., Μαλούτας Θ., Τσίγκανου Ι.), σελ:269-291.

Beugelsdijk, J. (2008). Trust, Institutions and the Generally Speaking Question: A reply to Uslaner, *Cambridge Journal of Economics* 32: 633-638.

Bourdieu P. (1986). The Forms of capital. Στο :Richardson , J.G. (επιμ.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* New York :Greenwood Press, 241-258.

Bourdieu P. (1984), *Distinction: A social critique of the judgement of taste*, Cambridge , Mass., Harvard University Press.

Breuer, J.B, Boucher J., McDermott J. (2009). Trust and the Distribution of Caution. Department of Economics, University of South Carolina, Columbia, SC 29208, mimeo.

Bullen, P., Onyx, J. (2005). Measuring social capital in five communities in NSW – A practitioner’s guide.

Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. The Belknap Press of Harvard University Press, 1990, 300-321.

Field , J. (2003) .*Social capital*. Routledge, New York :Taylor & Francis Group.

Grootaert, C., Narayan, D., Woolcock, M., Nyhan-Jones, V. (2004). Measuring social capital : an integrated questionnaire. World Bank working paper no. 18. Washington D.C. The Worldbank.

Halman, L., Luijkx, R. (2006). Social capital in contemporary Europe: evidence from the European Social Survey. *Portuguese Journal of Social Science*, Volume 5 Number 1.

Hauser, C., Tappeiner, G., Walde J. (2007). The Learning Region: The Impact of Social Capital and Weak Ties on Innovation, *Regional Studies*: 41:1, 75-88.

- Jones, N., Malesios, C., Botetzagias, I. (2009). The Influence of social capital on willingness to pay for the environment among European Citizens, *European Societies*, 11(4): 511-530.
- Kaasa, A. (2009). Effects of different dimensions of social capital on innovative activity: Evidence from Europe at the regional level, *Technovation*: 29, 218-233.
- Miller, A.S., Mitamura, T. (2003). Are Surveys on Trust Trustworthy?, *Social Psychology Quarterly*: 66(1), 62-70.
- Narayan, D., Cassidy, M.F. (2001). A dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory, *Current Sociology*: Vol 49(2), 59-102.
- Neilson, L.A. (2006). Social Capital and Political Consumerism: A Multilevel Analysis. Thesis dissertation. Ohio State University.
- Pippa, N., James, D. (2007). A continent divide? Social capital in the US and Europe. Στο Jowell, R., Roberts, C., Fitzgerald, R., Eva, G.(επιμ.) *Measuring Attitudes Cross-Nationally – Lessons from the European Social Survey*, 239-264.
- Oorschot, W., Arts, W. (2005). The social capital of European welfare states: the crowding out hypothesis revisited, *Journal of European Social Policy*: 15(1), 5-26.
- Paldam, M. (2000). Social Capital: One or Many? Definition and Measurement. *Journal of Economic Surveys*: 14(5), 629-653.
- Parts, E. (2008). Indicators of social capital in the European Union, Working Paper IAREG 2008/02.
- Putnam, R., Leonardi, R., Nanetti R.Y. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone*. Simon and Schuster.
- Ruston, D., Akinrodoye, L. (2002), Social Capital Question Bank, June 2002, UK National Statistics.
- Soroka, S.N., Helliwell, J.F, Johnston, R.(2007). *Measuring and Modelling Trust*. Στο Kay, F and Johnston R. (επιμ), *Diversity, Social Capital and the Welfare State*, Vancouver, BC: University of British Columbia Press.
- Schaik, T.V (2002). Social Capital in the European Values Study Surveys. Άρθρο που παρουσιάστηκε στο διεθνές συνέδριο για την μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου για το OECD-ONS, Λονδίνο, 25-27 Σεπτεμβρίου 2002.
- Uslaner, E.M. (2007). The Generalized Trust Questions in the 2006 ANES Pilot Study. Electionstudies. Org, nes011889 (mimeo).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα Ι: Ερωτήσεις ανά διάσταση κοινωνικού κεφαλαίου για τον πρώτο γύρο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας.

Οι συγγραφείς της έβδομης στήλης του πίνακα που ακολουθεί έχουν κωδικοποιηθεί ως εξής: 1)Kaasa, 2)Norris & Davis, 3)Neilson, 4)Σωτηρόπουλος, 5)Halmen & Luijckx.

Διάσταση Κοινωνικού Κεφαλαίου	A/A ερ/σης	Ερώτηση	Κωδικοποίηση Ερώτησης	Ερώτηση στα Ελληνικά	Κωδικοποίηση Ερώτησης στα Ελληνικά	Συγγραφείς	Κύμα
Γενικευμένη εμπιστοσύνη	A8	Using this card, generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can't be too careful in dealing with people?	0-10 pt scale where 0 means "you can't be too careful" and 10 means "that most people can be trusted".	Γενικά μιλώντας, θα λέγατε ότι μπορούμε να έχουμε εμπιστοσύνη στους περισσότερους ανθρώπους, ή ότι πρέπει να είμαστε πάντα επιφυλακτικοί στις σχέσεις μας με τους ανθρώπους;	Κλίμακα 0-10, όπου το 0 σημαίνει ότι «πρέπει να είμαστε πάντα επιφυλακτικοί στις σχέσεις μας με τους ανθρώπους» και το 10 ότι «μπορούμε να έχουμε εμπιστοσύνη στους περισσότερους ανθρώπους».	1,2,3,4,5	1,2,3,4,5
Γενικευμένη εμπιστοσύνη	A9	Using this card, do you think that most people would try to take advantage of you if they got the chance, or would they try to be fair?	0-10 pt scale: where 0 means that "Most people try to take advantage of me" and 10 means that "Most people try to be fair"	Πιστεύετε ότι οι περισσότεροι άνθρωποι θα προσπαθούσαν να σας εκμεταλλευτούν, αν είχαν την ευκαιρία, ή ότι θα προσπαθούσαν να είναι δίκαιοι απέναντί σας;	Κλίμακα 0-10, όπου το 0 σημαίνει ότι «οι περισσότεροι άνθρωποι θα προσπαθούσαν να με εκμεταλλευτούν, αν είχαν την ευκαιρία» και το 10 ότι «οι περισσότεροι άνθρωποι θα προσπαθούσαν να είναι δίκαιοι απέναντί μου».	1,2,3,4,5	1,2,3,4,5
Γενικευμένη εμπιστοσύνη	A10	Would you say that most of the time people try to be helpful or that they are mostly looking out for themselves?	0-10 pt scale: where 0 means that "People mostly look out for themselves" and 10 means that "People mostly try to be helpful"	Θα λέγατε ότι τις περισσότερες φορές οι άνθρωποι προσπαθούν να βοηθήσουν τον άλλο, ή ότι νοιάζονται κυρίως για τον εαυτό τους;	Κλίμακα 0-10, όπου το 0 σημαίνει ότι «Οι άνθρωποι νοιάζονται κυρίως για τον εαυτό τους» και το 10 ότι «οι άνθρωποι προσπαθούν να βοηθήσουν τον άλλον».	1,2,3,4,5	1,2,3,4,5

Εμπιστοσύνη στους θεσμούς	B7-B12	Using this card, please tell me on a score of 0-10 how much you personally trust each of the institutions I read out: B7) Police B8)country's parliament B9)the legal system B10)politicians B11)the European Parliament B12) the United Nations.	0-10 pt scale: 0 means you do not trust an institution at all, and 10 means you have complete trust	Παρακαλώ πείτε μου τώρα, πόσο εμπιστεύεστε εσείς προσωπικά κάθε έναν από τους θεσμούς που θα σας διαβάσω.	Κλίμακα 0-10, όπου το 0 σημαίνει ότι «δεν έχετε καμία εμπιστοσύνη» και το 10 ότι «έχετε απόλυτη εμπιστοσύνη».	H 1 χρησιμοποιείται B9 και B10. H 3 χρησιμοποιείται B8,B9,B10,B11 και B12. O 4 χρησιμοποιείται B7,B8,B9,B10. Oι 5 χρησιμοποιούν όλους τους θεσμούς.	1,2,3,4,5
Εμπιστοσύνη στους θεσμούς	B31	Now thinking about the [country] government , how satisfied are you with the way it is doing its job?	0-10 pt scale: 0 means extremely dissatisfied and 10 means extremely satisfied	Πόσο ικανοποιημένος/η είσατε από τον τρόπο που εκπληρώνει το έργο της η σημερινή ελληνική κυβέρνηση;	Κλίμακα 0-10, όπου το 0 σημαίνει «Απόλυτα δυσαρεστημένος/η» και το 10 «Απόλυτα ικανοποιημένος/η».	1	1,2,3,4,5
Εμπιστοσύνη στους θεσμούς	B32	And on the whole, how satisfied are you with the way democracy works in [country]?	0-10 pt scale: where 0 means that "Extremely Dissatisfied" and 10 means that "Extremely satisfied"	Γενικά, πόσο ικανοποιημένος/η είσατε από τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην Ελλάδα;	Κλίμακα 0-10 ,όπου το 0 σημαίνει «Απόλυτα δυσαρεστημένος/η» και το 10 «Απόλυτα ικανοποιημένος/η».	1	1,2,3,4,5
Κοινωνική ανοχή (μετανάστες)	D25	Using this card, would you say that people who come to live here generally take jobs away from workers in [this country] or generally help to create new jobs?	0-10 pt scale: where 0 means "Take jobs away" and 10 means that "Create new jobs"	Οι άνθρωποι που έρχονται να ζήσουν εδώ πιστεύετε ότι συνήθως παίρνουν τις δουλειές από τους Έλληνες εργαζόμενους, ή βοηθούν συνήθως στο να δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας;	Κλίμακα 0-10, όπου το 0 σημαίνει ότι «παίρνουν τις δουλειές από τους Έλληνες εργαζόμενους» και το 10 ότι «δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας».	2	1
Κοινωνική ανοχή (μετανάστες)	D27	Would you say it is generally bad or good for [this country]'s economy that people come to live here from other countries?	0-10 pt scale: where 0 means "Bad for the economy" and 10 means that "Good for the economy"	Θα λέγατε ότι είναι γενικά κακό ή καλό για την ελληνική οικονομία το ότι έρχονται να ζήσουν εδώ άνθρωποι από άλλες χώρες;	Κλίμακα 0-10, όπου το 0 σημαίνει ότι «είναι κακό για την ελληνική οικονομία» και το 10 ότι «είναι καλό για την ελληνική οικονομία».	2	1,2,3,4,5

Κοινωνική ανοχή (μετανάστες)	D28	And using this card, would you say that [country]'s cultural life is generally undermined or enriched by people coming to live here from other countries?	0-10 pt scale: where 0 means "Cultural life undermined" and 10 means that "Cultural life enriched"	Θα λέγατε ότι η πολιτιστική ζωή της Ελλάδας γενικά υποβαθμίζεται ή εμπλουτίζεται από ανθρώπους που έρχονται για να ζήσουν εδώ από άλλες χώρες;	Κλίμακα 0-10, όπου το 0 σημαίνει ότι «η πολιτιστική ζωή υποβαθμίζεται» και το 10 ότι «η πολιτιστική ζωή εμπλουτίζεται».	2	1,2,3,4,5
Κοινωνική ανοχή (μετανάστες)	D29	Is [country] made a worse or a better place to live by people coming to live here from other countries?	0-10 pt scale: where 0 means "Worse place to live" and 10 means that "Better place to live"	Οι άνθρωποι από άλλες χώρες που έρχονται για να ζήσουν εδώ κάνουν την Ελλάδα χειρότερο ή καλύτερο μέρος για να ζήσει κανείς;	Κλίμακα 0-10, όπου το 0 σημαίνει ότι είναι «χειρότερο μέρος για να ζήσει κανείς» και 10 ότι είναι «καλύτερο μέρος για να ζήσει κανείς».	2	1,2,3,4,5
Κοινωνική ανοχή (μετανάστες)	D44	If a country wants to reduce tensions it should stop immigration	1 Agree strongly 2 Agree 3 Neither agree nor disagree 4 Disagree 5 Disagree strongly	Εάν μία χώρα θέλει να μειώσει τις εντάσεις πρέπει να σταματήσει τη μετανάστευση προς αυτήν	1 Συμφωνώ απόλυτα 2 Συμφωνώ 3 Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ 4 Διαφωνώ 5 Διαφωνώ απόλυτα	2	1

Τυπικά Δίκτυα	E1-E12	<p>For each of the voluntary organizations I will now mention, please use this card to tell me whether any of these things apply to you now or in the last 12 months, and if so, which?</p> <p>1) a sports club 2) an organization for cultural or hobby activities 3) a trade union 4) a business, professional or farmers' organisation 5) a consumer or automobile organisation 6) an organisation for humanitarian aid, human rights, minorities or immigrants 7) an organisation for environmental protection, peace or animal rights 8) a religious or church organisation 9) a political party 10) an organisation for science education, or teachers and parents 11) a social club for the young, the retired/elderly, women or friendly societies, 12) any other voluntary organisations</p>	<p>0 None 1 Member 2 Participated 3 Donated Money 4 Voluntary work</p>	<p>Παρακαλώ, τώρα, πείτε μου για κάθε έναν από τους συλλόγους ή οργανώσεις που θα σας διαβάσω, εάν έχετε ή είχατε τους τελευταίους 12 μήνες κάποια σχέση, και εάν ναι, τι σχέση είχατε: Απαντήστε μου τι σχέση έχετε με κάθε σύλλογο ή οργάνωση με βάση αυτήν εδώ την κάρτα.</p> <p>1) Αθλητικός, ορειβατικός, χιονοδρομικός, περιπατητικός κ.λπ. σύλλογος 2) Πολιτιστικός ή ερασιτεχνικός σύλλογος 3) Συνδικάτο, σωματείο 4) Επιχειρηματικός, επαγγελματικός ή αγροτικός σύλλογος 5) Σύλλογος καταναλωτών ή λέσχη αυτοκινήτων 6) Οργάνωση παροχής ανθρωπιστικής βοήθειας, προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, υπεράσπισης μειοψηφιών ή μεταναστών 7) Οργάνωση για την προστασία του περιβάλλοντος, για την ειρήνη ή για την προστασία των δικαιωμάτων των ζώων 8) Θρησκευτική ή εκκλησιαστική οργάνωση 9) Πολιτικό κόμμα 10) Επιστημονικός σύλλογος, εκπαιδευτικός σύλλογος ή σύλλογος δασκάλων και γονέων 11) Φιλανθρωπικός σύλλογος, σύλλογος νέων, σύλλογος συνταξιούχων και ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ), σύλλογος γυναικών, ή σύλλογος αλληλοβοήθειας 12) Κάποιος άλλος σύλλογος ή οργάνωση σαν αυτούς που σας ανέφερα</p>	<p>0 Καμία σχέση 1 Μέλος 2 Συμμετοχή στις δραστηριότητες 3 Εισφορά χρημάτων 4 Εθελοντική εργασία</p>	1,2,3,4	1
Τυπικά Δίκτυα	E19	Looking at this card, how important is each of these things in your life.voluntary organisations?	0-10 pt scale: 0 means extremely unimportant and 10 means extremely important	Πόσο σημαντικό είναι στη ζωή σας καθένα από αυτά που είναι γραμμένα σε αυτή την κάρτα; Διάφοροι σύλλογοι και οργανώσεις (π.χ. πολιτιστικοί, αθλητικοί, επαγγελματικοί, συνδικαλιστικοί, πολιτικοί, κ.λπ.)	Κλίμακα 0-10, όπου το 0 σημαίνει «Πάρα πολύ ασήμαντο» και το 10 «Πάρα πολύ σημαντικό».	1,5	1

Τυπικά Δίκτυα	E26	To be a good citizen, how important would you say it is for a person to be active in voluntary organisations?	0-10 pt scale: 0 means extremely unimportant and 10 means extremely important	Για να είναι κάποιος καλός πολίτης, πόσο σημαντικό πιστεύετε ότι είναι: Να είναι δραστήριος σε οργανώσεις ή συλλόγους (πολιτιστικούς, περιβαλλοντικούς, συνδικαλιστικούς, πολιτικούς, αθλητικούς, κ.λπ.)	Κλίμακα 0-10, όπου το 0 σημαίνει «Πάρα πολύ ασήμαντο» και 10 σημαίνει «Πάρα πολύ σημαντικό».	5	1
Άτυπα Δίκτυα	C2	Using this card, how often do you meet socially with friends, relatives or work colleagues?	Never 01 Less than once a month 02 Once a month 03 Several times a month 04 Once a week 05 Several times a week 06 Every day 07	Πόσο συχνά συναντιέστε με φίλους, συγγενείς ή συναδέλφους σε κοινωνικές εκδηλώσεις;	Ποτέ 01 Λιγότερο από μία φορά το μήνα 02 Μία φορά το μήνα 03 Αρκετές φορές το μήνα 04 Μία φορά την εβδομάδα 05 Αρκετές φορές την εβδομάδα 06 Κάθε μέρα 07	1,2,3,5	1,2,3,4,5
Άτυπα Δίκτυα	E14	Looking at this card, how important is each of these things in your life.friends?	0-10 pt scale:where 0 means Extremely unimportant(0) and 10 means Extremely Important (10)	Πόσο σημαντικό είναι στη ζωή σας καθένα από αυτά που είναι γραμμένα σε αυτή την κάρτα; Φίλοι;	Κλίμακα 0-10, όπου το 0 σημαίνει «Πάρα πολύ ασήμαντο» και το 10 «Πάρα πολύ σημαντικό».	1	1
Άτυπα Δίκτυα	C4	Compared to other people of your age, how often would you say you take part in social activities ?	1 Much less than most 2 Less than most 3 About the same 4 More than most 5 Much more than most	Πόσο συχνά θα λέγατε ότι συμμετέχετε σε κοινωνικές εκδηλώσεις σε σύγκριση με άλλους ανθρώπους της ηλικίας σας;	1 Πολύ λιγότερο συχνά από ότι οι περισσότεροι της ηλικίας μου 2 Λιγότερο συχνά από ότι οι περισσότεροι της ηλικίας μου 3 Περίπου το ίδιο συχνά με αυτούς 4 Περισσότερο συχνά από ότι η πλειοψηφία των ατόμων της ηλικίας μου 5 Πολύ περισσότερο συχνά από ότι η πλειοψηφία των ατόμων της ηλικίας μου	5	1,2,3,4,5
Πολιτική συμμετοχή	B13	Some people don't vote nowadays for one reason or another. Did you vote in the last [country] national election in [month/year]?	Yes(1) No(2) Not eligible to vote(3)	Μερικοί άνθρωποι δεν ψηφίζουν σήμερα, για διάφορους λόγους. Εσείς ψηφίσατε στις τελευταίες βουλευτικές εκλογές, δηλαδή αυτές που έγιναν [μήνα\ χρόνο];	Ναι 1 Όχι 2 Δεν είχα δικαίωμα ψήφου 3	1	1,2,3,4,5

<p>Νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς</p>	<p>GS1.G,L, P,R</p>	<p>Here we briefly describe some people. Please read each description tick the box on eachline that shows how much each person is or is not like you. G)He believes that people should do what they're told. He thinks people should follow rules at all times, even when no-one is watching. L) It's very important to him to help the people around him. He wants to care for their well-being P) It is important to him always to behave properly. He wants to avoid doing anything people would say is wrong. R) It is important to him to be loyal to his friends. He wants to devote16 himself to people close to him.</p>	<p>1.Very much like me 2.Like me 3.Somewhat like me 4.A little like me 5.Not like me 6.Not like me at all</p>	<p>Παρακάτω κάνουμε περιγραφές για κάποιους ανθρώπους. Διαβάζοντας (ακούγοντας) κάθε περιγραφή, σας παρακαλώ να σημειώσετε (ή να μου πείτε) σε ένα από τα κουτάκια δίπλα σε κάθε γραμμή-περιγραφή, πόσο σας μοιάζει ή όχι το άτομο που αναφέρεται στην κάθε περιγραφή. Πιστεύει ότι οι άνθρωποι θα πρέπει να κάνουν αυτό που τους λένε. Πιστεύει ότι οι άνθρωποι πρέπει πάντα να τηρούν τους κανόνες, ακόμα και όταν κανείς δεν επιβλέπει την τήρησή τους. Είναι σημαντικό γι' αυτόν να βοηθά τους ανθρώπους γύρω του. Θέλει να φροντίζει για το καλό τους.</p>	<p>1.Μου μοιάζει πάρα πολύ 2.Μου μοιάζει 3.Μου μοιάζει κάπως 4.Μου μοιάζει πολύ λίγο 5.Δε μου μοιάζει 6.Δε μου μοιάζει καθόλου</p>	<p>1</p>	<p>1,2,3,4,5</p>
<p>Νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς</p>	<p>E22, E23, E24, E26</p>	<p>To be a good citizen, how important would you say it is for a person to : 22) support people who are worse off than themselves? 23) vote in elections? 24) always obey laws and regulations? 26) be active in voluntary organisations?</p>	<p>0-10 pt scale: where 0 means Extremely unimportant(0) and 10 means Extremely Important (10)</p>	<p>Για να είναι κάποιος καλός πολίτης, πόσο σημαντικό πιστεύετε ότι είναι: 22)Να υποστηρίζει ανθρώπους που βρίσκονται σε χειρότερη κατάσταση από τον ίδιο 23) Να ψηφίζει στις εκλογές 24) Να υπακούει πάντα τους νόμους και τους κανονισμούς 26) Να είναι δραστήριος σε οργανώσεις ή συλλόγους (πολιτιστικούς, περιβαλλοντικούς, συνδικαλιστικούς, πολιτικούς, αθλητικούς, κ.λπ.)</p>	<p>Κλίμακα 0-10: όπου το 0 σημαίνει «Πάρα πολύ ασήμαντα» και 10 σημαίνει «Πάρα πολύ σημαντικό»</p>	<p>1</p>	<p>1</p>

Παράρτημα II: Ερωτήσεις ανά διάσταση κοινωνικού κεφαλαίου για τον τρίτο γύρο της Ευρωπαϊκής Έρευνας Αξιών.

Οι συγγραφείς της έβδομης στήλης του πίνακα που ακολουθεί έχουν κωδικοποιηθεί ως εξής: 1)Oorschot & Arts, 2)Ton van Schaik, 3)Nikoleta Jones, Chrisovaladis Malesios & Iosif Botetzagias, 4)Christoph Hauser, Gottfried Tappeiner & Janette Walde.

Διάσταση Κοινωνικού Κεφαλαίου	A/A ερ/σης	Ερώτηση	Κωδικοποίηση Ερώτησης	Ερώτηση στα Ελληνικά	Κωδικοποίηση Ερώτησης στα Ελληνικά	Συγγραφείς	Κύμα
Γενικευμένη εμπιστοσύνη	Q8	Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people?	1 Most people can be trusted 2 Can't be too careful	Γενικά, θα έλεγες ότι μπορεί κανείς να έχει εμπιστοσύνη στους ανθρώπους ή ότι πρέπει να είναι προσεκτικός με τους άλλους;	1 Οι περισσότεροι άνθρωποι είναι έμπιστοι 2 Απαραίτητη η υπερβολική επιφυλακτικότητα	1,2,3,4	1,2,3,4
Γενικευμένη εμπιστοσύνη	Q7A-N	On this list are various groups of people. Could you please sort out any that you would not like to have as neighbors? (Code an answer for each) A) People with a criminal record B) People of a different race C) Left wing extremists D) Heavy drinkers E) Right wing extremists F) People with large families G) Emotionally unstable people H) Muslims I) Immigrants/foreign workers J) People who have AIDS K) Drug addicts L) Homosexuals M) Jews N) Gypsies	1 Mentioned 0 Non Mentioned	Σε αυτό τον κατάλογο υπάρχουν διάφορες κατηγορίες ανθρώπων. Ποιους από αυτούς δε θα θέλατε για γείτονες; (Κωδικοποιείς μία απάντηση για κάθε ομάδα) Α) Άτομα με βεβαρημένο ποινικό μητρώο Β) Άτομα άλλης φυλής Γ) Ακροαριστεροί Δ) Αλκοολικοί Ε) Ακροδεξιοί Ζ) Πολύτεκνοι Η) Ψυχοπαθείς Θ) Μουσουλμάνοι Ι) Μετανάστες/ξένοι εργάτες Κ) Ασθενείς του AIDS Λ) Ναρκομανείς Μ) Ομοφυλόφιλοι Ν) Εβραίοι Ξ) Τσιγγάνοι	1 ανέφερε 0 δεν ανέφερε	4	1,2,3,4

Γενικευμένη εμπιστοσύνη	Q66A-H	<p>According to you, how many of your compatriots do the following?</p> <p>A) Claiming state benefits to which they are not entitled B) Cheating on tax if they have the chance C) Paying cash for services to avoid taxes D) Taking the drug marijuana or hash E) Throwing away litter in a public place F) Speeding over the limit in built-up areas G) Driving under the influence of alcohol H) Having casual sex</p>	<p>1 Almost all 2 Many 3 Some 4 Almost none</p>	<p>Πόσοι συμπατριώτες σας κάνουν κατά τη γνώμη σας τα παρακάτω A) Η διεκδίκηση για κρατικές παροχές (π.χ. ιατροφαρμακευτική περίθαλψη) τις οποίες δε δικαιούται B) Η φοροδιαφυγή, εάν δίνεται η ευκαιρία Γ) Να πληρώσει κάποιος με μετρητά για να αποφύγει την πληρωμή φόρων Δ) Η χρήση μαριχουάνας ή χασίς Ε) Η ρίψη απορριμμάτων σε δημόσιο χώρο Ζ) Η υπέρβαση του ορίου ταχύτητας σε κατοικημένες περιοχές Η) Η οδήγηση υπό την επήρεια αλκοόλ Θ) Η περιστασιακή σεξουαλική επαφή</p>	<p>1 Σχεδόν όλοι 2 Πολλοί 3 Μερικοί 4 Σχεδόν κανείς</p>	4	3
Εμπιστοσύνη στους θεσμούς	Q58 A-O	<p>Please look at this card and tell me, for each item listed, how much confidence you have in them, is it a great deal, quite a lot, not very much or none at all? (Code one answer for each item)</p> <p>A) The Church B) The Armed Forces C) The education system D) The press E) Trade Unions F) The police G) Parliament H) Civil Service I) The Social Security System J) The European Union K) NATO L) United Nations Organization M) Health Care System N) The Justice System O) Major Companies</p>	<p>1 A great deal 2 Quite a lot 3 Not very much 4 Not at all</p>	<p>Θα ήθελα να κοιτάξετε αυτή την κάρτα και να μου πείτε, πόσο εμπιστοσύνη έχετε στα παρακάτω: πάρα πολύ, αρκετά, ελάχιστα ή καθόλου; (Κωδικοποιεί μια απάντηση για κάθε πρόταση) A) Στην Εκκλησία B) Στις Ένοπλες δυνάμεις Γ) Στο εκπαιδευτικό σύστημα Δ) Στον Τύπο Ε) Στα Συνδικάτα Ζ) Στην Αστυνομία Η) Στο Κοινοβούλιο Θ) Στις Δημόσιες Υπηρεσίες I) Στο Σύστημα Κοινωνικών Ασφαλίσεων K) Στην Ευρωπαϊκή Ένωση Λ) Στο NATO M) Στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών N) Στο Εθνικό Σύστημα Υγείας Ξ) Στο σύστημα δικαιοσύνης O) Στις πολυεθνικές εταιρείες</p>	<p>1 Πάρα πολύ 2 Αρκετά 3 Ελάχιστα 4 Καθόλου</p>	<p>Ο 1 χρησιμοποιείται τα F,G,H,I,M και N. Ο 2 τα χρησιμοποιεί όλα εκτός του K και O. Οι 3 χρησιμοποιούν τα F,G,H,N</p>	1,2,3,4
Τυπικά Δίκτυα	Q6D	<p>I'm going to ask how often you do certain things. For each activity, would you say you do them every week or nearly every week; once or twice a month; only a few times a year; or not at all? (Interviewer: Code 'Not applicable' when respondent is not involved in work, church or club)</p> <p>D) Spend time with people in clubs and voluntary associations (sport, culture, communal)</p>	<p>1 Every week 2 Once or twice a month 3 A few times a year 4 Not at all</p>	<p>Πόσο συχνά κάνετε το καθένα από τα παρακάτω: κάθε εβδομάδα ή σχεδόν κάθε εβδομάδα, μία ή δύο φορές τον μήνα, μόνο λίγες φορές το χρόνο, ή καθόλου; (Συνεντευκτής: Κωδικοποιεί ως "Δεν ισχύει", όταν το πρόσωπο δεν έχει εμπλακεί σε δουλειά, εκκλησία ή ομάδα)</p> <p>Δ) Κάνεις παρέα με ανθρώπους σε συλλόγους και εθελοντικές</p>	<p>1 Κάθε εβδομάδα 2 μία ή δύο φορές τον μήνα 3 λίγες φορές τον χρόνο 4 καθόλου</p>	4	3

				οργανώσεις (αθλητικές, πολιτιστικές, της κοινότητας)			
Τυπικά Δίκτυα	Q5A-O	<p>Please look carefully at the following list of voluntary organisations and activities and say ... a) which, if any, do you belong to? (Code all mentioned under (a)) b) which, if any, are you currently doing unpaid voluntary work for?</p> <p>A) Social welfare services for elderly, handicapped or deprived people B) Religious or church organisations C) Education, arts, music or cultural activities D) Trade unions E) Political parties or groups F) Local community action on issues like poverty, employment, housing, racial equality G) Third world development or human rights H) Conservation, the environment, ecology, animal rights I) Professional associations J) Youth work (e.g. scouts, guides, youth clubs etc.) K) Sports or recreation L) Women's groups M) Peace movement N) Voluntary organisations concerned with health O) Other groups</p>	<p>1 Mentioned 0 Non Mentioned</p>	<p>Κοιτάξετε προσεκτικά αυτό τον κατάλογο των εθελοντικών οργανώσεων και δραστηριοτήτων και πείτε: α) σε ποιες, από αυτές ανήκετε; (κωδικοποιεί όλες τις απαντήσεις που βρίσκονται κάτω από το (α), β) για ποιες από αυτές προσφέρετε εθελοντική εργασία αφίλοκερδώς;</p> <p>A) Ιδρύματα κοινωνικής πρόνοιας (άτομα με ειδικές ανάγκες, ηλικιωμένοι, ανάπηροι) B) Θρησκευτικές ή εκκλησιαστικές οργανώσεις Γ) Εκπαιδευτικές, καλλιτεχνικές ή πολιτιστικές δραστηριότητες Δ) Συνδικαλιστικές οργανώσεις Ε) Πολιτικά κόμματα ή παρατάξεις Ζ) Δραστηριότητα του Δήμου για θέματα: φτώχεια, ανεργία, στέγαση, ρατσισμός Η) Ανάπτυξη του Τρίτου Κόσμου/ανθρώπινα δικαιώματα Θ) Προστασία, περιβάλλον, οικολογία, προστασία των ζώων Ι) Επαγγελματικοί σύλλογοι Κ) Δραστηριότητες νέων (π.χ. πρόσκοποι, ξεναγοί, σύλλογοι νέων κλπ.) Λ) Αθλητικά σύλλογοι / ομάδες ψυχαγωγίας Μ) Γυναικείες οργανώσεις Ν) Κίνημα για την ειρήνη Ξ) Εθελοντικές οργανώσεις για την προστασία της υγείας Ο) Άλλες ομάδες</p>	<p>1 ανέφερε 0 δεν ανέφερε</p>	<p>1,2,3,4</p>	<p>2,3,4</p>
Άτυπα Δίκτυα	Q1B,C	<p>Please say, for each of the following, how important it is in your life. B) Family C) Friends and acquaintances</p>	<p>1 Very important 2 Quite important 3 Not important 4 Not at all important</p>	<p>Πόσο σημαντικό είναι στη ζωή σας το καθένα από τα επόμενα; B) Οικογένεια Γ) Φίλοι και γνωστοί</p>	<p>1 Πολύ σημαντικό 2 Αρκετά σημαντικό 3 Όχι τόσο σημαντικό 4 Καθόλου σημαντικό</p>	<p>Ο 1 τα χρησιμοποιεί τα Β και C ενώ ο 4 χρησιμοποιεί μόνο το C.</p>	<p>2,3,4</p>

Άτυπα Δίκτυα	Q6A -D	I'm going to ask how often you do certain things. For each activity, would you say you do them every week or nearly every week; once or twice a month; only a few times a year; or not at all? (Interviewer: Code 'Not applicable' when respondent is not involved in work, church or club) A)Spend time with friends B)Spend time with colleagues from work or your profession outside the workplace C) Spend time with people at your church, mosque or synanogogue, D)Spend time with people in clubs and voluntary associations (sport, culture, communal)	1 Every week 2 Once or twice a month 3 A few times a year 4 Not at all	Πόσο συχνά κάνετε το καθένα από τα παρακάτω: κάθε εβδομάδα ή σχεδόν κάθε εβδομάδα, μία ή δύο φορές τον μήνα, μόνο λίγες φορές τον χρόνο, ή καθόλου; (Συνεντευκτής: Κωδικοποιείς ως "Δεν ισχύει", όταν το πρόσωπο δεν έχει εμπλακεί σε δουλειά, εκκλησία ή ομάδα). Α) Κάνεις παρέα με τους φίλους σου Β) Κάνεις παρέα με συναδέλφους από τη δουλειά σου ή από το επάγγελμά σου εκτός εργασιακού χώρου Γ) Κάνεις παρέα με ανθρώπους της ενορίας σου Δ) Κάνεις παρέα με ανθρώπους σε συλλόγους και εθελοντικές οργανώσεις (αθλητικές, πολιτιστικές, της κοινότητας)	1 Κάθε εβδομάδα 2 μία ή δύο φορές τον μήνα 3 λίγες φορές τον χρόνο 4 καθόλου	Ο 1 χρησιμοποιεί μόνο το Α. Ο 2 τα χρησιμοποιεί όλα. Ο 4 χρησιμοποιεί το Α και Β .	3
Άτυπα Δίκτυα	Q79	To what extent do you feel concerned about the living conditions of: A) Your immediate family	1 Very much 2 Much 3 To a certain extent 4 Not so much 5 Not at all	Πόσο σας απασχολούν οι συνθήκες ζωής των παρακάτω; Α) Της οικογένειάς σας	1 Πάρα πολύ 2 Πολύ 3 Σε ένα βαθμό 4 Όχι πολύ 5 Καθόλου	1	3,4
Πολιτική συμμετοχή	Q1E	Please say, for each of the following, how important it is in your life. E)Politics	1 Very important 2 Quite important 3 Not important 4 Not at all important	Πόσο σημαντικό είναι στη ζωή σας το καθένα από τα επόμενα; Ε) Πολιτική	1 Πολύ σημαντικό 2 Αρκετά σημαντικό 3 Όχι τόσο σημαντικό 4 Καθόλου σημαντικό	3,4	2,3,4
Πολιτική συμμετοχή	Q2	When you get together with your friends, would you say you discuss political matters frequently, occasionally or never?	1 Frequently 2 Occasionally 3 Never	Όταν συναντιέστε με τους φίλους σας, συζητάτε πολιτικά θέματα συχνά, μερικές φορές ή ποτέ;	1 Συχνά 2 Μερικές φορές 3 Ποτέ	1,3,4	1,2,3,4
Πολιτική συμμετοχή	Q51A	How interested would you say you are in politics?	1 Very Interested 2 Somewhat Interested 3 Not very interested 4) Not at all interested	Πόσο θα λέγατε ότι σας ενδιαφέρει η πολιτική;	1 Ενδιαφέρομαι πολύ 2 Ενδιαφέρομαι αρκετά 3 Δεν ενδιαφέρομαι και πολύ 4 Δεν ενδιαφέρομαι καθόλου	4	2,3,4
Πολιτική συμμετοχή	Q77	How often do you follow politics in the news on television or on the radio or in the daily papers?	1 Every Day 2 Several times a week 3 Once or twice a week 4 Less often 5 Never	Πόσο συχνά παρακολουθείτε τις πολιτικές εξελίξεις από την τηλεόραση, το ραδιόφωνο, ή τις εφημερίδες;	1Κάθε μέρα 2 Μερικές φορές την εβδομάδα 3 Μία ή δύο φορές την εβδομάδα 4 Λιγότερο συχνά 5 Ποτέ	1,3,4	3,4

<p>Νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς</p>	<p>Q65 A,B,C, E,G,O</p>	<p>Please tell me for each of the following statements whether you think it can always be justified, never be justified, or something in between, using this card. (Read out statements reversing order for alternate contacts.Code one answer for each statement)</p> <p>A) Claiming state benefits which you are not entitled to B) Cheating on tax if you have the chance C) Taking and driving away a car belonging to someone else E) Lying in your own interest G) Someone accepting a bribe in the course of their duties O) Paying cash for services to avoid taxes</p>	<p>1-10 pt scale, where 1 is "Never", while 10 is "Always".</p>	<p>Πείτε μου για κάθε ένα από τα παρακάτω εάν νομίζετε ότι δικαιολογείται πάντα, ότι δε δικαιολογείται ποτέ, ή κάποια ενδιάμεση θέση, όπως δείχνει η κάρτα αυτή; (Διαβάστε τις προτάσεις αντιστρέφοντας τη σειρά για εναλλακτικές επαφές. Κωδικοποιήστε μία απάντηση για κάθε πρόταση)</p> <p>A) Η διεκδίκηση για κρατικές παροχές (π.χ. ιατροφαρμακευτική περίθαλψη), τις οποίες δεν δικαιούται B) Η φοροδιαφυγή, εάν δίνεται η ευκαιρία Γ) Να πάρει κάποιος ένα ξένο αυτοκίνητο, να το οδηγήσει και να το εγκαταλείψει E) Να λείει κάποιος ψέματα προς όφελός του H) Να δωροδοκηθεί κάποιος κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του O) Να πληρώσει κάποιος με μετρητά, για να αποφύγει την πληρωμή φόρων</p>	<p>Κλίμακα 0-10: όπου το 0 σημαίνει «Ποτέ» και το 10 σημαίνει «Πάντα».</p>	<p>Ο 1 χρησιμοποιεί τα Α,Β,Ε,Γ. Ο 2 τα χρησιμοποιεί όλα. Οι 3 χρησιμοποιού τα Α, Β και Γ</p>	<p>1,2,3,4</p>
<p>Τεχνολογική βελτίωση και Αυτοβελτίωση</p>	<p>Q57C - D</p>	<p>Here is a list of various changes in our way of life that might take place in the near future. Please tell me for each one, if it were to happen whether you think it would be a good thing, a bad thing, or don't you mind?</p> <p>C) More emphasis on the development of technology D) Greater emphasis on the development of the individual</p>	<p>1 Good 2 Bad 3 Don't mind</p>	<p>Εδώ έχουμε έναν κατάλογο από ποικίλες αλλαγές στον τρόπο ζωής μας που ίσως συμβούν στο άμεσο μέλλον. Πείτε μου για καθεμιά από τις παρακάτω προτάσεις, αν επρόκειτο να συμβεί, αν πιστεύετε ότι θα ήταν καλό, άσχημο ή αδιάφορο;</p> <p>Γ)Περισσότερη έμφαση στην ανάπτυξη της τεχνολογίας Δ) Μεγαλύτερη έμφαση στην ανάπτυξη του ατόμου</p>	<p>1 Καλό 2 Άσχημο 3 Αδιάφορο</p>	<p>4</p>	<p>1,2,3</p>